



Nb

Nº 2 - Mei 2023 - Jaargang 47
Landschap, identiteit en duurzaamheid in het Noorden

Dynamische Waddendelta

Landschapstriënnale Waddenkust

Ik heb het altijd raar gevonden om de geschiedenis van de bewoning van de Waddenkust te beschrijven als een strijd tegen de zee. Alsof dat de grootste reden was om er te wonen: een robbertje vechten met de waterwolf. Weliswaar zijn vroegere dijkdoorbraken nog terug te vinden in het kustlandschap, zoals onze nieuwe Waddencorrespondent Sanne Meijer verderop in dit nummer schrijft. Toch is strijd niet het enige verhaal over de Waddenkust. Mensen wonen naast de zee omdat die ook veel geeft. Je hebt vruchtbare grond, toegang tot open wateren en enorme vispopulaties – om maar wat te noemen.

Geen wonder dat aan de Waddenkust tot ver in de negentiende eeuw een rijke en bruisende samenleving huisde, zoals geograaf Meindert Schroor vertelt. Bijna een op de tien Nederlanders woonde er in 1815. Nu is dat nog maar 3,5 procent. De cijfers zijn illustratief voor een bredere verandering. Het kustgebied is afgelegen geraakt en kon de afgelopen eeuwen op steeds minder aandacht rekenen. Wel lijkt daar volgens Schroor nu langzaam verandering in te komen.

In 2023 richt de Landschapstriënnale de schijnwerpers op de Dynamische Waddenkust van Noord-Holland, Friesland en Groningen (zie pagina 60). Deze driejaarlijkse manifestatie strijkt iedere editie neer in een andere regio en wakkert met symposia, excursies en debatavonden het gesprek aan over het verleden en de toekomst van het Nederlandse landschap.

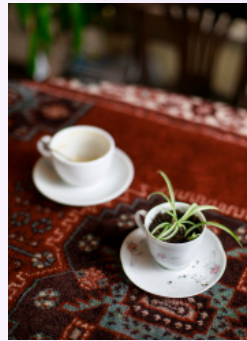
Uit dit themanummer, dat Noorderbreedte samen met de Landschapstriënnale maakte, blijkt waarom de aandacht voor dit gebied groeit. Wie het landschap leert lezen, vindt langs de Waddenkust een cultuurhistorische schat, aldus landschapshistoricus Lisa Timmerman. Auteur van *De Friezen* Flip van Doorn volgt op zijn fiets het tracé van het Dokkumer Lokaaltje, de tramlijn tussen Dokkum en Leeuwarden die eind vorige eeuw volledig in onbruik is geraakt. Daar treft hij sporen aan van de vroegste bewoning in het gebied. Maar de aandacht voor het kustgebied groeit ook omdat grote maatschappelijke en natuurlijke ontwikkelingen elkaar daar raken. De bereikbaarheid van de kustregio neemt af, oude kerken komen leeg te staan. Door droogte krijgt de landbouw achter de dijk te maken met verzilting. De agrarische wereld stelt alles om dat te voorkomen, maar er gaan ook stemmen op voor zouttolerante landbouw. Boeren zetten zich in voor toekomstbestendige lokale productieketens en worden daarbij geholpen door recent opgerichte initiatieven als De Streekboer. En de opkomst van planten als zeekweek in kwelders geeft te denken over de mate waarin mensen het landschap kunnen en moeten beheersen.

Tjessa Riemersma

redactie@noorderbreedte.nl

48 In dat kleine café aan de kleinste haven

Café 't Zielhoes in Noordpolderzijl staat vlak bij de kleinste zeehaven van Nederland.



- 02 Waddenkust in kaart
- 08 Vader van de Deltawerken
- 16 Rund en riet
- 18 Steeds verder onbereikbaar
- 42 Zoetwaterschaarste
- 46 Fries lijnenspel
- 52 Kerken in het kustgebied
- 56 Korte ketens aan de kust
- 60 Nawoord



20 Er is hier niets! Komt dat zien!

Wat leveren alle investeringen in het kustgebied op?

04 Ineens is de dynamiek terug

Het kleilandschap krijgt langzaam weer de aandacht die het verdient.

Omslagbeeld
Wadden Sea
© Cris Toala Olivares

Inhoud



10 De Waddenkust begint al in Camperduin

Ook Noord-Holland mag trots zijn op zijn Waddenkust.



24 Zachte vormen, strakke lijnen

Luchtfotograaf Cris Toala Olivares zag het Waddengebied vanuit iedere mogelijke invalshoek.

Van west naar oost

Wie de Nederlandse Waddenkust van west naar oost volgt, begint in het Noord-Hollandse Camperduin en eindigt in Groningen bij Nieuwe Statenzijl. Onderweg door dit enorme gebied, doorkruis je negen iconische kustregio's, ieder met een eigen karakter. Op deze kaart vind je de meest indrukwekkende bezienswaardigheden, parken en landschappen.



Bron: [L]2023



Het kleiland
achter de
Friese en
Groninger dijken
hoort bij het
Waddengebied,
vindt geograaf
Meindert
Schroor.

Ineens is de dynamiek terug

Weinigen realiseren zich dat het kleiland langs de gehele Waddenkust de smalle, weidse en zeer vruchtbare rand is van het Midden-Europese vasteland. Het Waddengebied is meer dan alleen de zee en de eilanden. Het kleigebied langs de Waddenzee hoort daar net zo goed bij. Het is ook ontstaan door afzettingen van de zee en heeft ook de eerste duizend jaar vrijwel voortdurend blootgestaan aan de werking van het zoute water.

In Nederland strekt dit kleiland zich van west naar oost uit over de Kop van Noord-Holland, de Friese Bouw- en Greidhoek, en als een halve maan over het Groninger kleigebied van Middag-Humsterland tot en met de Dollardpolders. Het roept nu doorgaans geen warme associaties op; we zien het als een tamelijk gezichtsloos gebied. Het is kaal, leeg, grootschalig, unheimisch of geplaagd door krimp. De klei langs de Waddenkust zien we hier vooral als grondsoort, domein van melkvee, poot-aardappelen en graan.

Tegelijkertijd is dit gebied met zijn terpen en wierden, vaarten, akkers, weiden en statige boerderijen het meest stereotiepe deel van het Friese en in iets mindere mate het Groninger landschap. En het is podium en achtergrond voor het grootste deel van de Elfstedentocht.

Wat verklaart dat we het Nederlandse Waddenkustgebied zo vaak vergeten? Voor een deel komt dat doordat onze voorvaders duizend jaar geleden de kwelders hebben bedijkt. Daarmee verbraken ze de band tussen de kuststreek – in eigentijdse ambtelijke stukken oneerbiedig als ‘kleischil’ aangeduid – en de zee. Sindsdien leeft het kustgebied, de bewoners van een enkele kustplaats uitgezonderd, met de rug naar de zee.

Maar dat dit niet vanzelfsprekend is, bewijst Duitsland, waar ze heel anders naar het kustland kijken. Daar zijn ‘Die Marschen’ een kustlandschap met smoel. Ze vormen in zekere zin de contramal van de Alpen in het zuiden van het land: de kust laag en vlak, de alpen hoog en bergachtig. Duitsland heeft naar verhouding – en had dat zoveel te meer vóór de hereniging in 1990 – een veel kortere kustlijn. Wat ook helpt is dat de ziekenfondsen het kuren hebben gestimuleerd in de *Sielhäfen* op het vasteland, die met opgespoten zandstranden tot badplaatsen zijn omgebouwd.

Ongelooflijk dynamisch

Wat ook weinigen zich realiseren is dat het beeld van het Nederlandse Waddengebied in de laatste anderhalve eeuw totaal is gekanteld. De kust was lange tijd veel welvarender dan de eilanden.

Vóór 1880 golden de Waddeneilanden als onherbergzame, overbevolkte oorden die werden geplaagd door stuivende duinen en zich steeds verplaatsende geulen en ondiepten. De bevolking hield zich er in leven met kleinschalige, extreem versnipperde landbouw en een combinatie van werkzaamheden. Denk aan de walvisvaart, zeilende koopvaardij, kustvisserij en het aanmonsteren op Nederlandse en Duitse haringloggers. Of aan de strandrijderij (jutten) en zeehondenjacht. Of aan de beloodsing, betonning en scheepsberging. Een eilander was opportunist uit noodzaak, maar aan deze bestaanswijze kwam omstreeks 1900 een einde. Toeristen ontdekten toen de eilanden, het ene wat eerder dan het andere. Vooral vanaf 1950 kwamen er meer badgasten. Momenteel behoren de Waddeneilanden daarom tot de meest welvarende gebieden van ons land.

Het Wadden(vaste)land daarentegen was tot ver in de negentiende eeuw zeer rijk en relatief dichtbevolkt. Het trok (seizoens)migranten uit het Oost-Nederlandse en Westfaalse achterland. Die gingen aan het werk als maaier, melker, textielventer of arbeider op de tichel- en panwerken. Een omvangrijk proletariaat hield de samenleving er in de benen: land- en losse arbeiders, schippers en in het achterland veenarbeiders. Die woonden vaak in eenkamerwoningen, in de steden of op het platteland.

Monumentale stadjes en steden, honderden dorpen met fraaie kerken, orgels en kerkinterieurs getuigen van de rijkdom van weleer. Het kustlandschap van Friesland en Groningen is bezaaid met states, borgen en grootse boerderijen. De luxe klokken, het meubilair en het glas- en zilverwerk die erin stonden, zijn in het gebied vervaardigd. Nog geregeld duiken ze op in *Tussen Kunst en Kitsch*.

Oddly isolated

Het was een ongelooflijk dynamisch gebied, maar vanaf eind negentiende eeuw is dat veranderd. De Waddenkust raakte steeds meer afzijdig van andere delen van het continent. Het werd een *‘oddly isolated part of western Europe’*, zoals de Engelse geograaf F.J. Monkhouse het in 1959 aanduidde.

Deze dramatische ommekeer kwam mede door de komst van goedkoop graan van overzee. Ook verschoof de opening van het Noordzeekanaal in 1876 het Amsterdamse front van de Zuiderzee naar de Noordzee. Verder gingen de voornaamste handelsstromen voortaan via Rotterdam naar het Duitse achterland. Ten slotte zaten de toenemend afzijdige ligging en de met gebieden als Twente en Brabant

Het beeld van het Nederlandse Waddengebied is de laatste anderhalve eeuw totaal gekanteld

vergeleken relatief hoge lonen nieuwe werkgelegenheid in de weg. Veelzeggend is dat in 1815 nog 9,2 procent van de Nederlanders langs de Waddenkust woonde. Nu is dat nog slechts 3,5 procent. De bewoners van Friesland en Groningen behoorden sowieso al tot de meest verhuisgeneigde bevolking van ons land. Er werd in de kleistreken massaal geëmigreerd, richting de rest van Nederland maar niet minder overzee. Tussen 1880 en 1970 kampte het kustgebied met voortdurende vertrekoverschotten.

Nieuwe wind

Tegen die achtergrond staat het plan Holwerd aan Zee symbool voor een volgende ommezwaai in het Waddengebied. Niet langer stemt de lokale bevolking met de voeten. Zij tracht ter plaatse op en achter de Waddendijk – en getuige de Terp fan de Takomst ook buitendijks op de kwelder bij Blije – een nieuw perspectief en werkgelegenheid te creëren. Deze nieuwe wind sluit aan bij een herwaardering van het kleigebied. Ook elders ontstaan daar nieuwe initiatieven. Ineens is de dynamiek terug.

Die hernieuwde belangstelling voor het Waddenkustgebied komt door nieuwe uitdagingen dan wel dreigingen – afhankelijk van hoe wij ertegenaan kijken.

De eerste is dat door ruim drie decennia neoliberaal beleid het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer eerst werd uitgekleed, vervolgens in 2010 werd afgeschaft en we nu met woningnood zitten. Mede door het huidige welvaartsniveau kampt het dichtbevolkte Nederland met een enorme ruimtehonger. Dat kan op termijn een groot gevaar betekenen voor het dunbevolkte, ruime kustgebied met zijn relatief geringe grondprijzen, wegtrekkende jeugd en laag opgeleide en enigszins vergrijsde bevolking met een laag zelfbeeld. Wat als het grote geld hier toeslaat? De Waddeneilanden – vooral de Duitse, maar in toenemende mate ook onze – staan al bloot aan een krachtig proces van gentrificatie.

Een grotere dreiging is de opwarming, zeespiegelstijging en grilligere

neerslag die klimaatverandering met zich meebrengt. De Waddendijk moet sterker, maar wel op een duurzame en ecologisch verantwoorde wijze. Daarbij helpen vlakke taluds en brede kweldervoorlanden, maar die passen niet overal. De kusten van de Westelijke Waddenzee – tot 1932 de noordelijke Zuiderzee – en plaatselijk ook de oevers van de Eems zijn voorlopig veel gevoeliger voor erosie dan de kust ten oosten van Zwarte Haan met het Friese, Wierumer, Groninger en Uithuizer Wad. Hier en daar zal binnendijks klei- en bagger worden opgebracht. Dat gebeurt al tussen Maarlaan en Kooilaan onder Lalleweer en direct achter de Eemsdijk op de kleirijperijen van Oosterhorn (bij Oterdum) en de Breebaart langs de Dollard. Op andere plaatsen kunnen dubbele en overslagbestendige dijken de oplossing zijn.

Ook de toenemende verzilting van landbouwgrond is een probleem. De beste garantie voor het behoud van het karakteristiek winderige en weidse open landschap is en blijft de landbouw, maar die zal het beschikbare zoete water beter moeten vasthouden. De mate waarin de agrarische sector zal kunnen en vooral willen inspelen op deze uitdagingen is bepalend voor de leefbaarheid in en het voortbestaan van de bijzondere kwaliteiten van het kustgebied.

Ook weinigen realiseren zich hoe ver landinwaarts de invloed van het zoute water reikt. Een enkele plek zoals het Klaarkampstermeer daar-gelaten, manifesteert die zich vooral in de diepere ondergrond. Zoute kwel vertraagde bijvoorbeeld de aanleg van het M.C. Escher Akwadukt aan de zuidzijde van Leeuwarden. Hij is tevens achtergrondfactor bij de recente moeilijkheden met de Prinses Margrietunnel in de A7. Omgekeerd valt de invloed van het binnenwater op het kustlandschap met zijn vele meren en kanalen moeilijk te overschatten. Tot en met de jaren vijftig van de vorige eeuw heeft de binnenvaart een groot belang gehad, van Noord-Holland tot aan en over de Duitse grens. Dat wordt nu nog weerspiegeld in de populariteit van de watersport, het skûtsjesilen, schaatsen, maar ook in de veelvuldig in Groningen voorkomende achternaam Jager (scheepsjager!).

De versterking van de Afsluitdijk gaat gepaard met de aanleg van een vismigratierivier bij Kornwerderzand. Daardoor kan vis als paling, houting, spiering en zalm opnieuw van zout naar zoet water en andersom trekken. De vistrek van soorten die in zoet en zout leven, gebeurt op kleinere schaal ook bij het nieuwe gemaal De Heining in de zeedijk bij Hallum en elders zoals bij Nieuwe Statenzijl en Roptazijl. Het zijn slechts enkele voorbeelden van de interactie tussen Waddenzee en vasteland.

Landschapstriënnale

De Landschapstriënnale zet dit jaar de schijnwerpers op de Waddenkust. Onder de titel Dynamische Waddendelta legt deze de

In 1815 woonde 9,2 procent van de Nederlanders langs de Waddenkust, nu 3,5 procent

focus op een leefbare, klimaatbestendige kustzone die recht doet aan zijn landschappelijke, sociaaleconomische en cultuurhistorische kwaliteiten. De Waddendijk werkt als een belvedère en biedt het bijbehorende panorama. Cultuurtoerisme is daarin mede een belangrijke voorwaarde voor de leefbaarheid van het gebied, mogelijk als onderdeel van agrotourisme met de nadruk op streekproducten. Maar als landschap van de begane grond laat dat zich, ondanks de wijde blik voor zowel bezoekers als veel bewoners, zonder uitleg niet één-twee-drie doorgronden. De recreant zal naast de rust en ruimte immers vooral op zoek gaan naar de bijzondere cultuurhistorische kwaliteiten van dit kustland met zijn vele terpen, wierden, dorpen, kerken, dijken, kwelders en bovenal zijn magistrale horizon. Om maar te zwijgen van zijn plaatselijke desolaatheid en duisternis, die bij hen die ervoor openstaan een warm gevoel oproepen.

Strikt genomen is dit gebied geen delta, maar een verzameling van ingepolderde estuaria zoals de Zijpe (Rekere), Marneslenk, Middelzee, Lauwerszee, Hunze- en de Fivelboezem. Dit alles goeddeels begrensd door Marsdiep en Eems. Toch geeft alleen al deze inpolderings-geschiedenis aan hoe dynamisch het gebied altijd is geweest, of beter, opnieuw is. Het is een gebied dat door zijn natuurlijke dynamiek de mens altijd voor uitdagingen heeft gesteld, zowel op de Waddeneilanden als in het ertegenover gelegen kleiland. Voor veel van de letterlijke vragen rond de toekomstige leefbaarheid van ons dichtbevolkte deltaland, met als zwaartepunten de klimaat- en de ruimtelijke opgaven, kunnen we in het Waddengebied als landschappelijk laboratorium de antwoorden vinden. De Landschapstriënnale 2023 kan daarbij behulpzaam zijn. •

Onderschat nooit de kracht van de zee. Dat heeft de geestelijk vader van de Deltawerken al van jongs af aan geweten. Johannes van Veen (1893-1959) groeide op in een boerderij vlak achter de dijk. Niet aan de Noordzee, maar aan de Groninger Waddenkust. Op zachte zomerdagen speelde hij in de polder boven Uithuizermeeden met klei en observeerde de geulen en de prielen. Maar op donkere winterdagen kon het er spoken. De wind gierde dan om het huis en in de verte hoorde je de zee razen.

De kleine Johan kende ook de verhalen. In de nacht van 24 op 25 december 1717 was het noordelijke kustgebied overstroomd geraakt. De Kerstvloed, zoals de ramp werd genoemd, eiste alleen al in Groningen 2.100 slachtoffers. Om over de ontelbare dierenlevens en verwoeste kerken en huizen nog maar te zwijgen.

Nog steeds zijn er langs de Groninger kustlijn sporen van de Kerstvloed te vinden. Hier en daar liggen bijvoorbeeld kolken: ronde vijvertjes. Johan van Veen zal ze ook gezien hebben. Direct na het doorbreken van de dijken sloeg het kolkende water een diep gat. De kolken herinneren dus aan plaatsen waar de dijk is doorgebroken. Ze zijn mysterieuze plekken, vaak omringd door volksverhalen.

Bij Oudeschip, niet ver bij Uithuizermeeden vandaan, ligt het Aeilsgat. Het lijkt een vredig vijvertje en er zwemmen soms zwanen. Het is ontstaan tijdens de Kerstvloed. Volgens de overlevering spoelde er ook een ‘zeewiefke’, een zeemeermin, in de kolk. Daarna kon ze geen kant meer op en dat maakte haar boos. Drie eeuwen dreef ze rond in de kolk, zinnend op wraak. En zoals een zeewiefke betaamt, bracht ze af en toe het hoofd van een jongeman op hol. Zo kon op een stille avond een zangerige stem uit de kolk opkomen: *‘De tied is ter heer, mor de man is ter naît’*. Vlak daarna kwam Aeilt eraan op zijn paardenkar. De jonge boer reed in volle vaart op de kolk af, keek niet op of om en verdween in het water. Nooit is er meer iets van hem vernomen. Ook zijn in Groningen restanten te vinden van de dijken die het tijdens de Kerstvloed hebben begeven. De bekendste is misschien wel de Oude Dijk bij Den Andel. Deze middeleeuwse zeewering maakte deel uit van het eerste dijkstelsel in Groningen en is daarom een waardevol landschapselement. Dat vond ook Het Groninger Landschap, die de Oude Dijk beheert. Met een gericht maabeleid heeft de stichting oude dijkplanten als de gele en paarse morgenster laten terugkeren.

Dr. Cassandra

Opgroeien tussen al die stille getuigen van de kracht van de zee zal Johan van Veen gevormd hebben. In 1929 trad hij in dienst bij Rijkswaterstaat. Daar deed hij voornamelijk onderzoek naar getijdenbewegingen, verzilting en kustverdediging. Hij promoveerde en publiceerde een groot aantal rapporten. De ingenieur schreef onder meer over de dijken in Zuidwest-Nederland, die volgens hem te zwak en te laag zouden zijn. Dat deed hij onder het pseudoniem ‘dr. Cassandra’, omdat de waterkering een politiek gevoelig onderwerp was. Naar aanleiding van zijn waarschuwingen werd in 1939 de Stormvloedcommissie opgericht. Van Veen werkte inmiddels aan plannen om Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden door dammen met elkaar te verbinden. Deze zouden later de basis voor het Deltaplan vormen.

Destijds werd het werk van Van Veen echter niet erg serieus genomen. Hij hanteerde een alternatieve berekeningsmethode die op redelijk wat weerstand stuitte. Het zal wel niet zo’n vaart lopen, werd er gedacht. Het tijdschrift *Elsevier* zag in 1952 bijvoorbeeld af van een interview met Van Veen, om geen ‘onnodige paniek’ te zaaien. Een jaar later kregen Johan van Veen en de Stormvloedcommissie toch gelijk: de dijken braken.

Na de Watersnoodramp nam de Deltacommissie, waarvan hij zelf secretaris was, zijn plannen voor de afsluiting van de zeearmen over. In mei 1958 ondertekende koningin Juliana de Deltawet, die daarmee een feit was.

Van Veen kan ook gezien worden als de grondlegger van de Maasvlakte en de Eemshaven. Beide plannen werden, net als zijn Deltaplan, pas later op waarde geschat. Al in 1945 opperde hij een zeehaven aan te leggen in Noordoost-Groningen. Pas in 1959 kwam er aandacht voor deze plannen. De ingenieur stoffte zijn rapport over de Eemshaven af en stapte in de trein naar Den Haag om dat met de minister-president te bespreken. Hij stierf onderweg.

Deltawerken komen uit Groningen

WATERSTAATKUNDIG INGENIEUR JOHAN VAN VEEN VOORSPELDE DE WATERSNOODRAMP VAN 1953 EN LEGDE DE BASIS VOOR HET DELTAPLAN. ZIJN JEUGD AAN DE GRONINGER WADDENKUST HEEFT HEM GEVORMD.



Brede Groene Dijk

In januari 2023, 70 jaar na de Watersnoodramp, blijkt uit onderzoek van waterschappen en Rijkswaterstaat dat een deel van de dijken in Groningen verstevigd moet worden. Hoewel er van acuut gevaar geen sprake is, voldoet de waterkering niet aan de nieuwe veiligheidsnormen. Ook de 28 kilometer lange zeedijk van Delfzijl naar de Duitse grens moet in zijn geheel worden versterkt. Daarmee is het waterschap Hunze en Aa’s vorig jaar begonnen. Onder de noemer ‘Brede Groene Dijk’ creëert het een dijk die in het landschap past. Hij wordt breed, met gras begroeid en krijgt een bovenlaag van klei uit de omgeving. Geen asfalt meer, dus. Met het oog op klimaatverandering is deze dijk wenselijker dan een traditionele. Want als de zeespiegel stijgt – en dat doet hij – hoeft het waterschap alleen maar klei boven op de dijk te smeren. Het borstbeeld van Johan van Veen op het Johan van Veenplein in Uithuizermeeden kijkt met een iets geamuseerde blik de wereld in. Hoe zou de waterstaatkundige aankijken tegen de huidige ontwikkelingen rond onze dijken? Sinds zijn dood in 1959 is er veel veranderd. En toch ook weer niet. Want we moeten weer plannen maken en we moeten weer werken aan de dijken. •

Historicus Sanne Meijer is onze nieuwe Wadden-correspondent en bericht de komende tijd vanaf de Wadden. Een samenwerking tussen de Waddenacademie en Noorderbreedte maakt deze rubriek mogelijk.

‘Hier eindigt de Noordzeekust en begint de Waddenkust’,

zegt landschapshistoricus Lisa Timmerman. We staan op Camperduin, het noordelijkste puntje van de duinenrij bij het Noord-Hollandse Schoorl. Als je naar de zee kijkt, zie je links de Schoorlse duinen en aan de rechterkant – abrupt – de kaarsrechte dijk: de Hondsbossche zeewering. Draaien we onze rug naar de zee, dan kijken we van de dijk uit over het achterland. Timmerman: ‘Ik vind het indrukwekkend hoe je hier de lagen van de tijd kunt zien: als op een palimpsest uit het Oude Egypte.’ Het verkavelingspatroon stamt uit de Middeleeuwen: ongelijke lappen grond, van een afstandje net een verzameling postzegels in verschillende tinten groen. En kriskras door het landschap lopen kreekjes en kronkelige dijkes, die elk een stukje land beschermden. Ze zijn blijven liggen toen het land werd ingepolderd. Smienten, kolganzen en andere vogels dalen neer bij het zilte water van een brede plas, een zogenaamde kleiput. In de vorige eeuw groeven mensen hier klei af om de dijk ermee te versterken, nu is hij een rustplaats voor vogels. In de verte kronkelt de Westfriese Omringdijk, getuige van de allervroegste aandijkingen.

‘De kleiputten, het achterland met zandopduikingen, terpen en al die verschillende dijken door het landschap’, somt Timmerman op. Als je kijkt naar al die landschappelijke kenmerken, begint de Waddenkust volgens haar niet pas in Den Helder, maar hier bij Camperduin. ‘Dit gebied maakt onderdeel uit van het Waddengebied, het is vergelijkbaar met de eilanden, zandplaten en het terpen- en wierdengebied in Groningen en Friesland’.

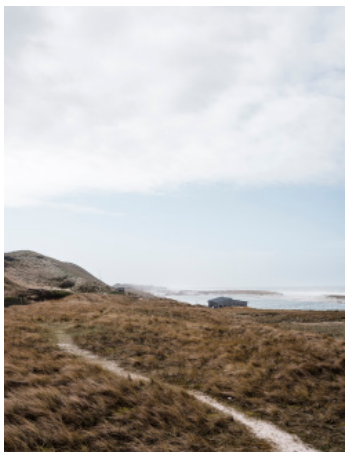
Het Waddenkustlandschap van Groningen en Friesland is verwant aan dat van Noord-Holland, stelt landschapshistoricus Lisa Timmerman.



‘Waddenkust begint bij Camperduin’



Vandaag is het
gemoedelijk en zonnig
op de dijk. En stil,
afgezien van de wind



Parelketting

‘Als kind kwam ik hier al’, vertelt Timmerman. ‘Elk weekend gingen we naar de Schoorlse duinen, of naar het bos. Ik hield van dit gebied.’ Ze groeide op in Langedijk, vlak bij Camperduin. Daarna studeerde ze aardrijkskunde en biologie in Leeuwarden en deed ze een master landschapsgeschiedenis in Groningen. Nu is ze terug in de omgeving waarin ze is opgegroeid. Vanuit Schoorl werkt ze als landschapshistoricus bij Mooi Noord-Holland, een onafhankelijke adviesorganisatie op het gebied van onder andere landschap en cultuurhistorie in Noord-Holland.

Sinds Timmermans jeugd is hier veel veranderd. ‘Vroeger liep het hier steil naar beneden’, zegt ze als we op de dijk staan, met de blik zeewaarts. Van die steile afgrond is niets meer te bekennen. Voor ons liggen nu duinen en strand.

‘Het laatste duin trok zich steeds verder terug, waardoor een zwakke plek ontstond in de zeevering. De dijk stak als een kaap uit in de zee. Hij was de zwakste schakel van de parelketting.’ Bij stormweer of springvloed zou de zee alle kansen hebben om via de zwakke plek het land te bereiken.

Tussen 2012 en 2015 werd een strand van 250 meter breed door middel van zandsuppletie aan de kust geplakt. Voor de dijk, waar je de zee verwacht, liggen tegenwoordig duinen en strand. De landschapshistoricus lacht. ‘Dat is allemaal nep. Nou ja, nep? Aangeplant. Tien jaar geleden kon je je nog niet voorstellen dat het er zo zou uitzien.’

Vandaag is het gemoedelijk en zonnig op de dijk. En stil, afgezien van de wind. Maar, zegt Timmerman, het was niet altijd zo rustig. Ze spreekt van ‘een markante plek van kwetsbaarheid’. Door de eeuwen heen heeft dit deel van de kust veel te verduren gehad.

In de 11e en 12e eeuw werd de kop van Noord-Holland geteisterd door een reeks hevige stormvloed. Bewoners probeerden het gebied te beschermen met dijkes van klei en wier, maar tevergeefs. Hele dorpen werden opgeslokt door de zee. In die tijd brak de zee door de strandwalkust ten noorden van Petten, zo ontstonden de eilanden Texel, Huisduinen en Callantsoog. In de eeuwen daarna breidde het waddengebied uit en volgde een doorbraak tussen Petten en Camperduin. Eeuwenlang regeerde het getij en werden de eilanden omgeven door zandplaten die met vloed onder water verdwenen. In de tweede helft van de 16de eeuw werd begonnen met de eerste grote aandijkingen en inpolderingen. Met vallen en opstaan, want stormvloed bleven het gebied bestoken.

Langzamerhand werd het gebied aangedijkt en ingepolderd



Er kwamen zanddijken tussen de waddeneilanden in het gebied, zoals tussen Huisduinen en Callantsoog. Het was een cyclus van land verliezen en land aanwinnen. Langzamerhand werd het gebied aangedijkt en ingepolderd.

In de 18e eeuw werd de basis gelegd van de dijk waar we nu op staan: de Hondsbosche zeevering tussen het vasteland van Camperduin en Petten. Aan de voet ervan groeide helmgras. In de 19e eeuw kwamen daar basaltstenen voor in de plaats, die ook de Friese en Groningse zeedijken bedekken. En in 1981 werd de dijk verhoogd met klei uit de plas die voor ons ligt, De Putten.

De landschapshistoricus pleit ervoor de karakteristieken van het landschap in te zetten bij de opgaven waarvoor Noord-Holland staat. Want opgaven zijn er. Zo zijn er waterstofplannen bij Den Helder en kampt de kop van Noord-Holland met verzilting, waar onder andere de bloembollensector last van heeft. ‘In het kader van de zoetwatervoorziening kun je bekijken of de kreken, de natuurlijke geulen die zijn ontstaan toen dit nog een waddengebied was, nog beter benut kunnen worden.’ Voor Timmerman is de kop van Noord-Holland meer dan wat je op het eerste oog ziet. ‘We zijn een waddenlandschap, weliswaar aangedijkt, maar de elementen liggen er nog. Mijn pleidooi is om het ook zo te zien.’ •

Rund

Bij elke stap met de laarzen welt vanuit de bodem een zwarte vlek op, als een inktwolk. Een teken van het volstrekt zuurstofarme milieu waarin kwelderplanten zich proberen te vestigen. Onderzoeker Peter Esselink bukt en spreidt wat takjes: zilte rus, die al vroeg in het voorjaar uitloopt. Om de zoveel stappen noemt hij een nieuwe naam. Klein schorrenkruid, gewoon kweldergras, zeekraal.

Op de vegetatiekaarten die Esselink boven op de dijk in de wind vasthoudt, hebben de soorten elk hun eigen kleur. De kwelders van Het Groninger Landschap, vanaf de Duitse grens tot ongeveer halverwege de Dollard, vormen een bonte verzameling vlakjes. Ten westen daarvan, bij de boer, kleurt de vegetatiekaart grotendeels donkerblauw: gewoon kweldergras met zeeaster, een gewenste nazomerbloeier.

Wie doet het beter? Dat is de eerste vraag die de kaart oproept. Maar dat is te simpel, legt Esselink uit. ‘Juist met deze twee extremen naast elkaar is de totale biodiversiteit misschien wel hoger.’ Onder de broedvogels zijn tureluur, graspieper en veldleeuwerik belangrijke kweldersoorten, en op de kalere stukken kluut en kievit. Ganzen strijken er ook graag neer. Tegen de Duitse grens, in het riet, vind je de bruine kiekendief, blauwborst en het baardmannetje. ‘En dan is de insectenwereld hier nog niet eens structureel in kaart gebracht.’

Slingerpatroon

Het sleutelwoord bij natuurbeheer op de kwelder is ‘beweiding’. Grazend vee houdt het riet binnen de perken. Zo ontstaat een halfopen landschap waarin ook andere planten een kans krijgen, die weer vogels en insecten aantrekken. Het lastige, zoals bekend is uit onderzoek waarbij Esselink in Friesland betrokken was: er is niet één ideaal recept. Elk plantje en beestje wil vaak net weer iets anders. Het rund geldt grosso modo als optimale begrazer. Het Groninger Landschap werkt met pachters, vertelt natuurbeheerder Silvan Puijman: boeren die de stichting betalen om hun vee op de kwelder te laten grazen. De zwartbonte koeien en Limousin-runderen, een stevig vleesras, mogen hun gang gaan tussen juni en september, tot hooguit 1 oktober. Dat gaat soms met wat trekken en duwen aan de vergadertafel. ‘Pachters willen

graag een langer weideseizoen en meer vee, maar wij moeten de grenzen bewaken zodat de bodem niet vertrapt raakt’, zegt Puijman. Sinds de stichting is gestopt met ontwateren, in 1981, wordt de kwelder natter en gevoeliger voor koeienpoten. In de 22 jaar dat Puijman deze kwelders nu kent, zag hij tegelijkertijd het riet toenemen. Daar ‘moeten’ ze dus wat mee, met hulp van de runderen.

Om ons heen blijkt hoe dat nattere landschap vorm krijgt: voormalige greppels zoeken hun weg in een natuurlijk slingerpatroon. Esselink: ‘Ze gaan zich gedragen als kreken. Je ziet ook verschillende hoogtes in het landschap. Op de hoger gelegen oeverwallen krijgen andere soorten een kans.’

Open plekken

Hoe eentonig én hoe gevarieerd deze natuur kan zijn, blijkt tijdens een toer langs de kwelders. In het uiterste oosten, bij Nieuwe Statenzijl, is de Dollard relatief zoet door de monding van de Westervoldsche Aa en de Eems. De runderen komen hier niet, het riet krijgt alle ruimte. Vogelkijkhut de Kiekkaaste torent net boven de pluimen uit. Meer naar het westen, ter hoogte van de Carel Coenraadpolder, staat alleen op de kwelderrand een hogere zone met riet, waar het vee minder goed bij kan. Mooi en afwisselend, vinden beide mannen. Toch zou je dit met een somberder bril een overbegraasde kwelder kunnen noemen, waar bijvoorbeeld de zeeaster het moeilijk heeft.

en

Nog verder westwaarts ligt een particuliere kwelder, waar de boer slechts met mate vee laat grazen en deels ook niet meer greppelt. Het resultaat is hogere begroeiing en plassen, met open plekken. Verrassend en schilderachtig, vindt Esselink, die al sinds 1991 op de Dollardkwelders rondloopt: ‘Dit is echt een kwelder met een pruik. Broedvogels vinden dat aantrekkelijk. En het kan haast niet anders of deze structurenrijkdom betekent ook veel voor insecten en slakjes.’ Bij de Punt van Reide tot slot, waar het Dollardwater overwegend zout is, vliegt een scholekster voorbij en hebben plukjes zeekweek zich gevestigd, een plant die zonder begrazing in zilte milieus zal oprukken. Schapen, die eveneens op de dijk lopen, houden deze kwelder kort, brandganzen doen de rest.

Beweeg mee

Zonder menselijk ingrijpen geen afwisselende kwelderflora, zo maakt de toer langs de Dollard duidelijk. Maar het vraagstuk is ingewikkeld: in welke dichtheden, hoelang en waar wel of niet? En hoe voorkom je vertrapping van de bodem als je óók het water zijn natuurlijke loop wilt laten nemen? In Duitsland, weet Esselink vanuit internationaal onderzoek, kijken ze heel anders naar kwelders: laat de natuur vooral haar gang maar gaan. In Nederland geldt juist het ideaal van mozaïekbeheer. En dat is een hele legpuzzel, erkent Esselink, als je alle planten, vogels en krioelende beestjes een plezier wilt doen.

Toch vindt hij dat er soms te veel aandacht gaat naar het bestrijden van vermeende ‘probleemstadia’. Beweeg mee, adviseert hij: ‘Probeer het riet te vertragen maar er uiteindelijk mee te leven, in plaats van er dwars tegenin te beheren. De kwelder vormt een levend landschap, dat kun je niet zomaar bevriezen. En alles wat je doet, laat toch een litteken achter.’ Silvan Puijman heeft er wel oren naar om de begrazingsdruk nog eens onder de loep te nemen. Maar hij benadrukt ook: ‘We willen de pachters niet kwijt.’

Op deze gure voorjaarsdag heeft de kwelder laten zien wat hij in huis heeft. Aan de horizon een zwerm bonte strandlopers, de eerste veldleeuweriken hoog boven ons, twee zeearenden op bezoek vanuit Duitsland. Op het uiterste einde van het land klotst voor onze laarzen de Dollard zachtjes tegen de afslagrand. Smienten en wilde eenden dobberen uit de wind. Stilte, zelfs geen snelweg in de verte meer te horen. ‘On-Nederlands’, noemt Esselink het landschap dat ons omringt. Waar mens en natuur samen al niet toe kunnen komen. •

Als je de natuur op haar beloop laat, zal op kwelders aan de Dollard vooral riet groeien. Maar hoe ver moet je als beheerder gaan?

riet

Landaanwinning

De kwelders langs de Nederlandse noordkust zijn voortgekomen uit de voormalige landaanwinningsswerken. In de jaren dertig ging de spade in de grond, met het oog op eventuele inpoldering. Zeventig jaar geleden, in 1953, kwam de landaanwinning in de Dollard ten einde. Deze kwelders zijn momenteel in bezit van boeren en Het Groninger Landschap. Vanuit hun kunstmatige oorsprong gelden ze per definitie als halfnatuurlijk landschap.

Steeds verder



‘Herkenbaar’, zegt Rik Lievers als hij hoort over de reis van de interviewer van Leeuwarden naar Spijk, zijn woonplaats tussen de Eemshaven en Delfzijl. Het perron in Leeuwarden had een zucht geslaakt toen bleek dat de eerste trein naar Groningen uitviel en de volgende was vertraagd. Vanaf Groningen naar Uithuizen waren de weilanden steeds breder en de stationnetjes steeds kleiner geworden. In Uithuizen was het twintig minuten wachten geweest op de bus. Tweeënhalf uur had de reis van Leeuwarden naar Spijk uiteindelijk geduurd.

Lievers woont in een groot, vrijstaand huis. Ervoor ligt een ruime, rondlopende oprit. Daarop staan twee auto’s. ‘We zijn erop ingespeeld’, zegt hij stellig. ‘We rijden nou eenmaal vaak heen en weer als het ov niet rijdt of vertraging heeft.’ De extra grote oprit is nieuw. ‘Nu kunnen we makkelijk in- en uitrijden.’ Bij bijna alle huizen in het dorp staan twee auto’s voor de deur.

In hun gezinshuis vangt Lievers samen met zijn vrouw Mathilde en een aantal werknemers kinderen en jongeren op die extra begeleiding kunnen gebruiken. Die kennen de obstakels van het openbaar vervoer hier goed. Een aantal van hen reist bijna dagelijks met bus en trein. Sommigen gaan naar school in Appingedam, anderen in Groningen. De reistijden zijn lang, bussen sluiten vaak niet aan op treinen en vallen geregeld uit. Daarom grijpen mensen elke kans aan om niet met het ov te reizen. Lievers ziet daarin een vicieuze cirkel: als meer mensen met hun eigen vervoermiddelen reizen, verschaalt het openbaar vervoer verder.

Voor ouders die hun kind bezoeken, kan de reis naar het gezinshuis ook een behoorlijk obstakel vormen. ‘Een van de ouders zoekt al twee weken uit hoe ze hier komt met het openbaar vervoer’, vertelt Lievers. Daarbij komt dat er naar Spijk geen bussen rijden vanaf half negen ’s avonds en op zaterdagen. ‘Voor degenen zonder auto, zoals ouderen en studenten, zijn we dan afgesloten van de wereld.’ Maar Lievers wil niet klagen. ‘We wonen nou eenmaal op een afgelegen plek. We mogen blij zijn dat er hier bussen rijden.’

Dat hij van geluk spreekt, is begrijpelijk. In Nederland zijn sinds 2018 al 527 bushaltes verdwenen, waarvan de meeste in Groningen en Drenthe: maar liefst 7 en 11 procent. Op kaarten van geschrapte bushaltes kleurt de noordelijke kuststrook rood: de afgelopen vijf jaar is de bereikbaarheid in bijna de hele regio achteruitgegaan. Vooral in de landelijke gebieden, stadsranden en dorpen rijden minder bussen. De reistijd naar ziekenhuizen, supermarkten en scholen neemt daardoor toe. Wil je van Spijk naar het Ommelander Ziekenhuis in Scheemda, dan ben je met het openbaar vervoer een uur tot tweeënhalf uur onderweg. In een auto kost dat slechts 25 minuten. Hoe blijft de kustregio aangesloten op de belangrijke voorzieningen?

Kip en ei

‘Je wil niet dat iedereen ’s ochtends naar Leeuwarden vertrekt’, zegt wethouder Paul Schoute van Harlingen. ‘Je wilt dat hier ook mensen wonen en werken.’ In Friesland is in de afgelopen vijf jaar bijna

Tekst
Yara Meilink

Beeld
Heleen Haijtema

Op kaarten van geschrapte bushaltes kleurt de noordelijke kuststrook rood. En met de bereikbaarheid verdwijnen de voorzieningen – of geldt het omgekeerde?

Over de bereikbaarheid van Harlingen is Schoute tevreden. ‘We hebben een trein die op twee plaatsen in de stad stopt, dat scheelt een hoop.’ Sinds kort rijdt er een extra busje op initiatief van de gemeente. Die Futbringer brengt mensen naar het centrum van de stad en vervangt een geschrapte buslijn.

Hubtaxi

Mede vanwege het beperkte ov-aanbod rijden er nogal wat auto’s door de kustregio, met alle uitstoot van dien. Simpelweg bestaande dienstregelingen in stand houden, lijkt ook geen duurzame optie omdat bussen dan geregeld slechts een of twee passagiers vervoeren. Het OV-bureau Groningen Drenthe zoekt daarom naar toekomstbestendige alternatieven.

Eén daarvan is de hubtaxi die sinds 2018 in heel Groningen en Drenthe rijdt, vertelt programmamanager ontwikkeling Erwin Stoker. De taxi haalt mensen thuis op en brengt ze voor een ov-tarief naar een ‘hublocatie’ op een station of in een dorpskern. Hij is bedoeld voor mensen die grote afstanden tussen stations en haltes niet kunnen overbruggen. Het OV-bureau probeert op de hublocaties ook deelauto’s en -fietsen te regelen.

Maar de belangrijkste maatregel om het platteland bereikbaar te houden is volgens Stoker opgenomen in de omgevingsvisies van de provincies. ‘Daarin is nu vastgelegd dat het basisnetwerk van bussen, de streek- en stadlijnen, tot in lengte van dagen blijft bestaan. De grote, vaste buslijnen die de meeste mensen vervoeren, zullen er dus altijd zijn. Ook op zondagen en in de late avonden.’ En voor verduurzaming daarvan geldt het bekende verhaal: bussen rijden niet meer op diesel, maar op waterstof, biobrandstof of elektriciteit. Stoker: ‘We stoten al 90 procent minder CO₂ uit dan in 2019. De komende jaren maken we alles emissievrij.’ •

onbereikbaar

zeven procent van de bushaltes verdwenen. Harlingen bleef in die verschraling als een van de weinige noordelijke gemeenten gespaard. Schoute weet als bestuurslid van de Vereniging van Waddenzee-gemeenten hoe belangrijk de bereikbaarheid is om jonge generaties vast te houden. Veel kustgemeenten zitten daarbij vast in een kip-en-ei-probleem. Verdwijnen bewoners en voorzieningen uit de dorpen, dan neemt het belang van bereikbaarheid af. Maar raken de dorpen minder bereikbaar, dan wordt het omgekeerd ook minder aantrekkelijk je er te vestigen en verdwijnen de voorzieningen. Waar grijp je in als lokale bestuurder?

Je moet verder kijken dan of iets rendabel is, vindt de wethouder. ‘Als je een buslijntje opheft, kunnen de negatieve gevolgen veel groter zijn dan de kostenbesparing. In veel dorpen zie je dat er geen school, kroeg en buurtsuper meer is. Ergens moet je die leegloop stoppen, anders gaat niemand meer op zo’n plek wonen.’



Er is hier niets! Komt dat zien!

Maar liefst 800 miljoen euro heeft het Waddenfonds in de Waddenkust geïnvesteerd. Toch is de voornaamste attractie nog altijd dat je er even lekker kunt uitwaaien, wat gratis is.

In toeristisch opzicht had de Nederlandse Waddenkust niet veel slechter ontwikkeld kunnen zijn dan nu het geval is. Het land is kaal en leeg. Anders dan aan vrijwel elke andere kust van Europa liggen de dorpen, stadjes en steden kilometers van de kust af. De enkele verdwaalde uitzondering ligt tegen een hoge, kale dijk aan, die de zee aan het zicht onttrekt.

Over de hele wereld is de kust een bron van plezier, bedrijvigheid en natuurgenoet, maar op de vaste wal aan het Nederlandse Wad is er in een kilometers brede strook land vrijwel niets te beleven. Er is alleen de dijk, plomp, functioneel en onwrikbaar, alsof hij tegen de zondvloed moet beschermen. Terwijl de Waddenzee niet de gevaarlijkste zee ter wereld is. Achter de dijk ligt grootschalig, strakgetrokken boerenland.

Recreatieondernemer Jelle Bos zakt de moed bij tijden in de grote schoenen. Al decennia is hij bezig om Wad en kust toeristisch te ontsluiten. Hij bezat een camping in Lauwersoog, een vakantiepark, restaurant Het Booze Wijf. Hij vaart met toeristen over de Waddenzee

en brengt groepen naar Waddenyoga op Engelsmanplaat. Nu heeft hij de camping en het vakantiepark verkocht. 'Ik vond het wel *choco*.' Bos is een van de meest ondernemende ondernemers van Lauwersoog. Op een middag in februari zit hij op het kantoor van zijn sleep- en reddingsdienst in de haven, nog een van zijn vele activiteiten. Op een klembord hangen tekeningen van een nieuw te bouwen hotel. Bos, een reus met rood haar, ergert zich al jaren aan het gebrek aan ondernemingszin van zijn streekgenoten. Er wordt veel gepraat, maar er gebeurt niets, zegt hij. 'Je moet hier toch wel een goed hotel kunnen boeken? Er moeten toch wel voldoende laadpalen zijn?' In 2009, toen de Waddenzee de status van Werelderfgoed kreeg, was er aan weerszijden van de zeedijk ook al niets te doen. Bos nam recreanten mee de zee op, om het Wad te beleven. Behalve plezier en inkomsten leverde hem dat kritiek op van natuurbeschermers. 'Ik erger me enorm aan lieden die vanwege hun hobby andere mensen willen verbieden om ook van het Wad te genieten. Het gebied heeft een enorme potentie, die niet wordt benut.'

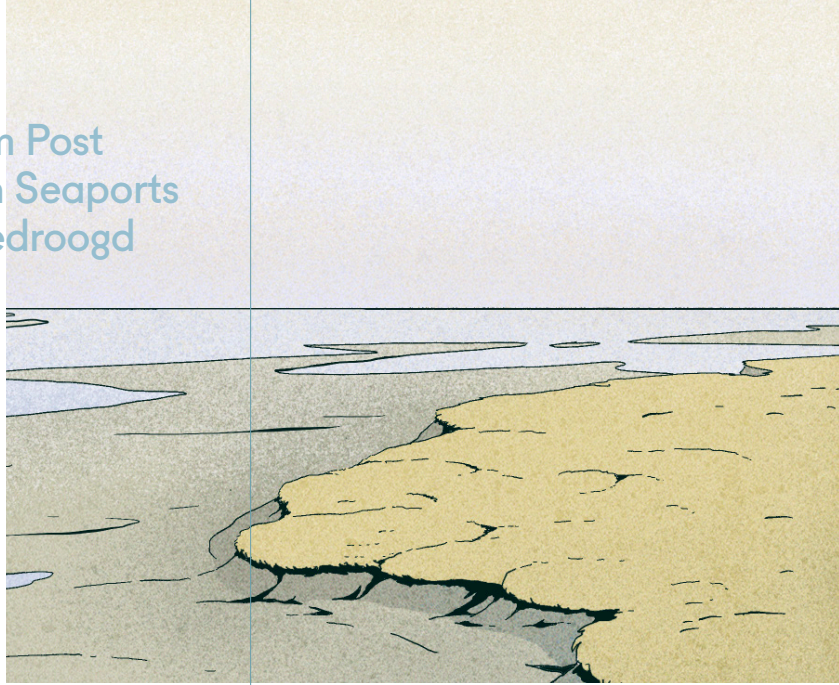
Papieren dynamiek

Een merkwaardige discrepantie van de Waddenkust is dat er nooit iets lijkt te veranderen, maar op papier heel veel gebeurt. In de afgelopen decennia hebben honderden projecten er hun beslag gekregen, medegefinancierd, gestimuleerd en gecoördineerd door het Waddenfonds, het Programma Naar een Rijke Waddenzee en het Investeringskader Waddengebied. Het programma Sense of Place zet kunstwerken op de kust neer.

Er zijn talloze symposia over de Wadden geweest, congressen, conferenties, seminars, panels, verkenningen. Er is sinds de start van het Waddenfonds in 2006 uit dat fonds 800 miljoen euro in het gebied geïnvesteerd (aangezien het fonds altijd slechts een deel van de investering financiert, bedraagt de totale investering waarbij het fonds is betrokken minstens het dubbele). Desondanks is de voornaamste attractie van de Waddenkust (de razend populaire eilanden blijven hier buiten beschouwing) nog steeds dat je er even lekker kunt 'uitwaaien', wat gratis is, en wat voor al die investeringen ook al kon.

In februari is er weer een symposium van het Investeringskader Waddengebied (IKW), deze keer over (geen verrassing) 'investeren in het Waddengebied'. In een kerkelijk centrum in Dokkum zijn 250 witte mannen en vrouwen bijeen, ambtenaren uit de in het IKW deelnemende provincies Noord-Holland, Groningen en Friesland, ondernemers en andere 'initiatiefnemers'. Ze kijken en luisteren naar *keynotes*, paneldiscussies en *itches*. Tot de sprekers, 23 in getal, horen gedeputeerden, waterschapsbestuurders, directeuren en programmamanagers. Er is een ontvangst met koffie en thee, een uitgebreide lunch van 12:40 tot 14:00 uur en een informatiemarkt met een hapje en een drankje vanaf 15:00 uur. Tussendoor vertelt iemand over een 'projectoverstijgende verkenning' van dijkversterking. Directeur Harm Post

Directeur Harm Post van Groningen Seaports deelt zakjes gedroogd zeewier uit



van Groningen Seaports deelt zakjes gedroogd zeewier uit. Achter in de zaal staat Waddenfonds-directeur Gerben Huisman met zijn armen over elkaar. Het Waddenfonds heeft sinds het in 2007 in het leven is geroepen (ter compensatie van de gaswinning onder de Waddenzee) meer dan tweehonderd projecten mede gefinancierd. Bierum kreeg een nieuw dorps huis, er kwamen uitkijkpunten, er werd gesleuteld aan zeegrasherstel, er was geld voor bloemenprojecten in Achlum en Oosterbierum – onder zeer veel meer. Het geld van het Waddenfonds is 'verjubeld' aan projecten met twijfelachtige baat, stelt journalistiek samenwerkingsverband Investico in een artikel uit 2019 (tot dat jaar is 600 miljoen besteed). Het fonds is een grabbelton, zegt toenmalig Waddenvereniging-directeur Lutz Jacobi in het stuk, waarin bestuurders en ondernemers naar geloven een graai doen. De projecten hebben misschien voor kortstondig plezier gezorgd, maar niet voor een duurzame, structurele verbetering van de natuur en de economie van het Waddengebied.

Confetti van projecten

Hoe zit het nu, vier jaar later? Wordt het geld nog steeds verjubeld? Nee, zegt directeur Gerben Huisman in het statige pand van het Waddenfonds in het centrum van Leeuwarden. Dat het fonds versnipperd in een confetti van projecten: 'Ik draai 'm om: we staan open voor goede ideeën. We maken veel projecten mogelijk.' Het Waddengebied is kleinschalig, zegt Huisman, en de investeringen zijn dat daarvoor ook. 'Een project van 650 miljoen euro heb je hier niet. In dit gebied komen veel belangen samen. Het zou raar zijn om op één belang te focussen.' De vraag is wie de regie over al die projecten heeft. Het antwoord is: niemand. Of: iedereen. Er is geen Deltaplan voor de Wadden. 'De provincies hebben aangegeven waarover de projecten wél moeten gaan en waarover niet. Onze taak is meewerken, niet voorschrijven. Het initiatief moet uit het gebied zelf komen.' Het Waddenfonds heeft een digitale kaart van de Wadden gemaakt. De projecten liggen daarop als rode, blauwe, gele en groene

stippen over het gebied (en lijken daardoor inderdaad op confetti). In Huismans kantoor hangt een fysieke kaart. Als je een tijdje ernaar kijkt, valt op dat het Waddengebied in potentie alles heeft wat een gebied zich kan wensen. Het ligt aan de kust, heeft dorpen, zee, eilanden, natuur. Waarom kost het zoveel moeite om het gebied te ontwikkelen, 'revitaliseren' zelfs?

Inspiratiesessie

Huisman is ook weer van de partij op een 'inspiratiesessie' over 'kansen van de Groninger Waddenkust' van de Economic Board Groningen. Op een sterren- en maanloze avond rijden belangstellenden in het pikdonker over smalle weggetjes naar 't Zielhoes in Noordpolderzijl. 'Om 19:30 uur zaten 75 deelnemers klaar om geïnspireerd te worden door de vele initiatieven en ideeën aan de Groninger Waddenkust', aldus de Economic Board later. Een ondernemer vertelt over een initiatief met scooterverhuur. Een ander heeft een kruidenbitter gebrouwen met zee-alsem. Een 'vrijetijds makelaar' spreekt. In de pauze gaan we naar buiten om 'het donker te beleven'. Het is bewolkt, er valt niets te zien. Ondernemer Jelle Bos is er ook. Hij is de enige die rookt. 'Ik word altijd een beetje melig van dit soort dingen', zegt hij. En inderdaad is moeilijk voor te stellen hoe in het donker in de wind staan een attractie kan worden (Er is hier niets! Komt dat zien!).

Jouke van Dijk, emeritus hoogleraar regionale arbeidsmarktanalyse en oud-directeur van de Waddenacademie, is ook onder de toehoorders in Noordpolderzijl. Hij is net op vakantie geweest naar Gran Canaria, dat helemaal geen moeite hoeft te doen om de traffic te genereren die de Nederlandse Waddenkust ontbeert. 'Historisch gezien stonden kustbewoners in Friesland en Groningen met hun rug naar de

dijk', zegt Van Dijk een paar dagen later in een Gronings grand café. 'Aan de andere kant van de dijk was het niet pluis. Daar was het gevaar. In 2009 werd de Waddenzee Unesco Werelderfgoed waar niemand mocht komen. Pas recent is er een omslag in het denken: we kunnen het Wad alleen in stand houden als mensen het kunnen zien. Dat zorgt voor betrokkenheid.' De eilanden hebben het altijd goed gedaan qua toerisme, zegt Van Dijk. De kust daar-entegen is de pootaardappel-kraamkamer van de wereld, doordat hij gezegend is met vruchtbare grond en een ideaal klimaat heeft voor aardappels. Door het 'recht van opstrek' reikt in Groningen strak boerenland tot aan de dijk.

'Het is ieder voor zich. Elke gemeente heeft haar eigen marketing'

Hoe anders is het aan de Duitse Waddenkust, waar je kustplaatsjes en stranden hebt. Tot voor kort bracht een kuurvergoeding in het Duitse ziekenfonds het hele land erheen. Een gevolg is wel dat het Duitse Waddentoerisme oubollig is, zegt Van Dijk, gericht op oude mensen. Het ligt ook aan de bewoners zelf dat ontwikkelingen aan de Nederlandse Waddenkust zo moeizaam van de grond komen, meent de emeritus hoogleraar, aan een doe-maargewoon-mentaliteit die net zo onveranderlijk is als het gebied zelf. Zo had je enige jaren geleden Hotel de Marne op het Groninger Hogeland, waarin kleine hotels, B&B's en restaurantjes moesten samenwerken. Dat is alweer ter ziele. 'Het is ieder voor zich. Elke gemeente heeft haar eigen marketing. Om het fietsen te bevorderen bleken tien clubs

hun eigen route-apps te hebben ontworpen.' De bemoeienis met de Waddenkust is een bestuurlijke spaghetti, stelt Van Dijk. De complexiteit van de opgaven – balans vinden tussen ecologie en economie, regionale vitaliteit en, recenter, klimaat aanpassing – heeft een bestuurderskluw opgeleverd waarvan het simpele bestaan zichzelf legitimeert. Bestuurders komen en gaan als eb en vloed. Af en toe blijft er iets op de kust liggen. Ook de Waddenorganisaties zelf komen en gaan. Het Programma Naar een Rijke Waddenzee, dat plannen voor een duurzaam Wad moest genereren, heeft eind 2022 opgehouden te bestaan. De website is in de verleden tijd gezet, wat grappig proza oplevert over een organisatie waarvan 'de kracht lag in het samenspel' en die 'kon koorddansen bij wind'. Het resultaat is een uitputtende bibliotheek aan rapporten, actieplannen, convenanten, verklaringen, visies, uitvoeringsagenda's en kansencarten. Het Waddenfonds stopt in 2028. Er zit nog honderd miljoen euro in de pot. Met dit bedrag gaat het fonds actief de boer op, blijkt in 't Zielhoes in Noordpolderzijl. De tweede helft van de avond, nadat we in het donker op de dijk hebben gestaan, gaat over de vraag: hoe vraag je subsidie aan? Een voorwaarde is dat het project ook na het stoppen van de subsidie doorgaat, zegt een 'programma-regisseur'. Maar verder is het principe: wie het eerst komt, die het eerst maalt. 'Schrijf je plan op één of twee A4'tjes en kom bij ons.'

Hoeveel van de gekleurde stippen versieren de digitale kaart van het Waddenfonds over vijf jaar nog? 'Als het goed is het merendeel', zegt directeur Gerben Huisman in Leeuwarden. Het fonds heeft ook bijgedragen aan voorstellingen en 'beleving', die nadat ze zijn beleefd wegwaaien met de wind, maar zet nu in op 'dingen die je kunt vastpakken'. Na 2027 is er vast weer nieuw budget. 'Het kan niet zo zijn dat er dan geen impuls meer komt.' •

Zachte vormen, strakke lijnen

De rechte lijn is een menselijke uitvinding. Wie de luchtfoto's van de Ecuadoraanse fotograaf Cris Toala Olivares bestudeert, kan niet anders concluderen. De in Friesland woonachtige avonturier raakte tijdens een opdracht in Den Helder verliefd op het Waddengebied. Hij doorkruiste het daarna zeven jaar lang op de meest uiteenlopende manieren. Hij liep, fietste en liet drones vliegen. Vaker nog fotografeerde hij het gebied vanuit helikopters en vliegtuigen. Om de bollenvelden onder Den Helder erop te krijgen sprong Toala Olivares zelfs met een parachute naar beneden.

Het resultaat is een kijk op het Waddengebied die iedere menselijke schaal overstijgt. Soms weet je niet of je naar luchtfoto's kijkt of naar iets microscopisch kleins, totdat je ergens een vliegtuigje opmerkt of een plukje wadlopers.

Van bovenaf valt vooral het geweld van het water en zand op. De elementen kneden het landschap tot zachte en natuurlijke vormen. Diep uitgesneden geulen vertakken als boomwortels. Pioniersoorten groeien op zandplaten als schimmel op oud brood. Het Wad rimpelt, barst en maakt bochten.

Op weer andere foto's worden de zachte vormen onderbroken door strakke lijnen. Er liggen dijken, landaanwinningswerken en leidingen. Achter de dijk verschijnt ook de industriële landbouw als een gigantische invloed op het landschap. De kavels met bloembollen en gewassen vormen hoekige mozaïeken, onderbroken door rechte greppeltjes en wegen.

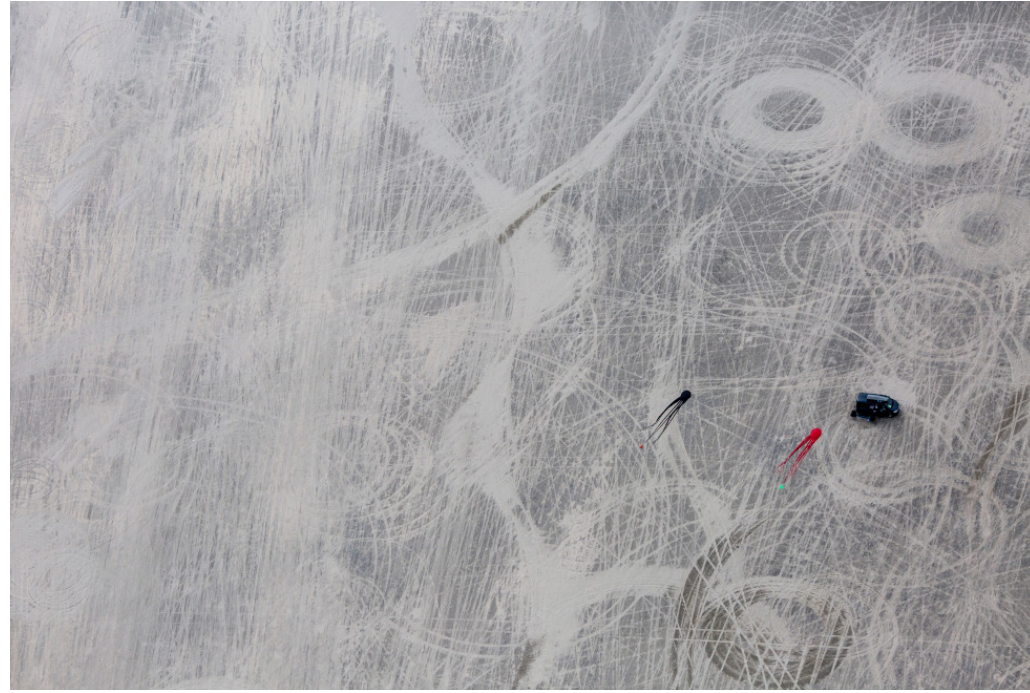
De foto's van Cris Toala Olivares zetten de relatie tussen het moderne Nederland en de Waddenzee kortom neer als een verschil in vorm. Recht, onvermurwbaar beton ligt tegen veranderlijk water en zand. Voor dit themanummer mag Noorderbreedte een selectie publiceren uit het boek over de Waddenzee waaraan de fotograaf werkt.



















De nationale regenton – het IJsselmeer – zal niet altijd meer vol genoeg zitten. Hoe maakt de Waddenkust zich klaar voor de droogte en verzilting?



Tekst
Tjessa Riemersma

Beeld
Micha Huigen

'Er is best veel mogelijk na verzilting'

'Wat valt je op aan dit land?' Directeur Henk Westerhof van Stichting Proefboerderijen Noordelijke Akkerbouw (SPNA) loopt voor ons uit de akkers bij Munnekezijl op. In de verte dertelt een kudde konikpaarden door het aangrenzende Nationaal Park Lauwersmeer, vermoedelijk net als wij ongeduldig tot de lente definitief doorbreekt. Westerhof wijst, als een antwoord op zijn vraag uitblijft, naar de brede trekker-sporen in de bodem. 'Onze machines zijn twee keer zo breed als de gebruikelijke.'

Op deze proefboerderij in 'het hart van het pootgoed' doen Westerhof en zijn collega's onderzoek voor de akkerbouwers van het gebied. SPNA experimenteert met manieren om meer regenwater vast te houden in de bodem. De bredere trekkers berijden tijdens het bewerken een kleiner deel van de grond, vergeleken met standaard-trekkers. Daardoor blijft de bodem luchtig als een spons, klaar om bij een goede bui het regenwater op te zuigen en niet meer los te laten.

De tijden dat Nederland niet hoefde in te zitten over een gebrek aan zoetwater, zijn door klimaatverandering voorbij. Dat terwijl wij er op ontelbare manieren van afhankelijk zijn. Het is ons drinkwater, koeling voor de industrie en de levensader van de Nederlandse natuurgebieden.

Verder lijken er alleen maar activiteiten bij te komen die om zoetwater vragen. Een miljoen extra huizen krijgt een aansluiting op het leidingnet, Google breidt uit met nieuwe datacenters, hoogveen-gebieden worden vernet en ook de productie van waterstof zal misschien een groot beroep doen op de hoeveelheid beschikbaar water.

Los van dat er minder van is, is het ook minder goed te voorspellen hoeveel zoetwater Nederland in een gegeven periode tot zijn beschikking heeft. We konden voorheen rekenen op een consistente aanvoer doordat de Europese gletsjers in het voorjaar en de zomer smelten. Maar dat die meer en meer verdwijnen, maakt ons steeds sterker afhankelijk van regenval in Frankrijk en Duitsland. De aanvoer van het water fluctueert daardoor meer, wat maakt dat periodes van droogte en overvloed elkaar vaker afwisselen en minder voorspelbaar zijn.

‘We zijn kampioen water wegwerken’, aldus Westerhof. ‘Maar hoe we water vasthouden nu er meer droogte is, daar is pas twintig jaar aandacht voor.’ De directeur tuurt over het land, waar afgestorven planten uitsteken en kleine groene planten de bodem bedekken.

Dode plantenresten houden de bodem luchtig. SPNA probeert daarom verschillende soorten compost uit en zaait verschillende groenbemesters. Dat zijn planten die boeren buiten het seizoen zaaien om de grond vruchtbaar te houden. ‘Dit kon weleens bladrammenas zijn’, gokt Westerhof, gevraagd naar de resten die uit de grond steken. ‘Maar we gebruiken een mengsel van wel dertig soorten. Die wortelen allemaal op andere manieren.’ Bij het bewerken van de grond valt ook nog winst te behalen. ‘Werk je de grond te veel om, dan wordt die te los. Maar het is een balans: te weinig en je hebt geen goed zaaibed voor het nieuwe seizoen.’

Rijden, planten, ploegen. Als we dat allemaal anders doen, kan de landbouwgrond langs de Waddenkust meer regenwater opvangen. Dat is hard nodig. Hier in de akkers bij Zoutkamp geldt net als voor de rest van de kustregio dat toekomstige droogte de kans op verzilting met zich meebrengt. In de bodem ligt namelijk slechts een klein laagje lichter zoetwater boven op het verder zoute grondwater. Op die zogeheten zoetwaterlens verbouwen de boeren hun bloembollen of pootaardappelen.

Het opvangen regenwater drukt het zoute water naar beneden en houdt het bij het oppervlak vandaan. Maar als het zoete water in een droge periode opraakt, krijgt de zoute kwel de kans zich omhoog te drukken en verzilt de bodem. Het lage polderpeil dat waterschappen hanteren zodat de zware landbouwmachines het land op kunnen, werkt de verzilting daarbij verder in de hand. Doordat er minder water in de bovenste laag zit, krijgt de zoute kwel nog minder tegendruk en kruipt hij sneller omhoog. Bereikt het zout het oppervlak, dan verandert de klei van structuur. En de zoete gewassen die nu worden verbouwd kunnen het zout niet aan. ‘Er zijn nu al percelen bij Sexbierum en de Kolk te zout geworden om op te verbouwen’, stelt Westerhof.

Nationale regenton

Dat de landbouw langs de kust nu nog niet veel last van zout heeft, komt mede door het IJsselmeer. De waterschappen gebruiken het water uit onze nationale regenton namelijk om opgekomen zout uit de sloten te spoelen. ‘Het zoetwaterplan werkt voorlopig nog goed’, zegt programmastrateeg Vincent Hovinga van waterschap Noorderzijlvest.

De waterschappen maken zich wel alvast klaar voor een andere toekomst. Minister Harbers van Infrastructuur en Waterstaat liet in



‘We zijn kampioen water wegwerken. Maar hoe we water vasthouden...’

november in een Kamerbrief namelijk nog maar eens merken dat een goed gevuld IJsselmeer niet meer vanzelfsprekend is. ‘Toename van verzilting is in de komende decennia helaas onafwendbaar door klimaatverandering.’ Hij geeft aan dat hij geen nieuwe maatregelen kan garanderen om gebieden te voorzien van zoetwater van elders. ‘We vragen alle watergebruikers zelf maatregelen te nemen om beter bestand te zijn tegen periodes van extreme droogte, watertekorten en verzilting.’

Dat maakt dat akkerbouwers vaak naar de waterschappen kijken voor oplossingen. ‘Ondernemers die flinke investeringen doen in de bollenteelt, willen weten waar ze aan toe zijn’, zegt dagelijks bestuurder Siem-Jan Schenk van waterschap Hollands Noorderkwartier. ‘Er zijn wel organisaties die zeggen dat de bollenteelt geen toekomst heeft, maar ik ga ervanuit dat er wel oplossingen komen. Je kunt het probleem alleen niet meer op de waterschappen afwentelen. Als het water er niet is, kan ik er niet voor zorgen.’

Gelukkig zit er voorlopig nog rek in het systeem: we kunnen akkerbouwers minder afhankelijk maken van het IJsselmeer. ‘Er valt langs de kust nog altijd meer regenwater dan er verdampt’, aldus landschapsarchitect Lieke Jildou de Jong. ‘Maar het water trekt niet goed de bodem in. Het meeste wordt via de sloten gedraineerd en verdwijnt in zee.’ De Jong komt net van een gastles bij Hogeschool Van Hall Larenstein en heeft de Powerpoint-presentatie nog openstaan als ze haar laptop openslaat in het café van het Grand Theatre in Groningen. Voor haar afstuderen heeft ze zogeheten zoetwaterervan ontworpen, gebaseerd op een methode ontwikkeld door onderzoeksbureau Deltares. Op bepaalde plaatsen wil De Jong een laagje klei

Zilte teelt

‘Negentig procent van de projecten rondom verzilting is gericht op het voorkomen ervan’, zegt hoogleraar plantfysiologie Theo Elzenga van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij doelt op projecten zoals die van SPNA en De Jong, bedoeld om de zoetwaterlens zo goed mogelijk te behouden.

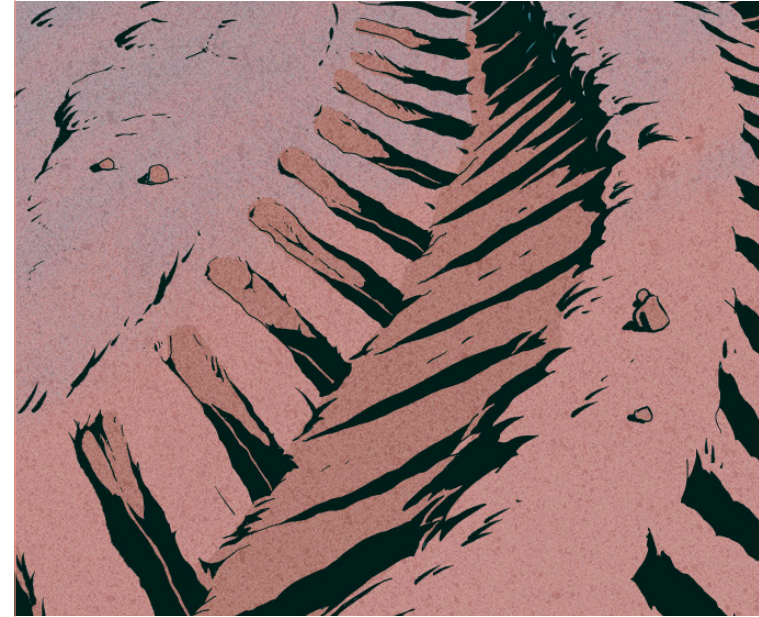
Volgens hem is het zaak na te denken over een toekomst waarin verzilting aan de orde van de dag is. ‘De zoetwaterlens spoelen is uitstel van executie. En ook als je alle ingezetenen zover krijgt om maatregelen te nemen zoals die van SPNA, is het met zo’n vijftig jaar gedaan.’

Hoewel er voor bloembollen geen zouttolerant alternatief is, zijn er gelukkig wel meer toekomstbestendige aardappelen en groenten. ‘Er bestaat veel pootgoed dat zouttolerant is, en het is behoorlijk succesvol.’ Wereldwijd is bovendien veel vraag naar pootaardappelen die ook in een zoute bodem kunnen groeien, want verzilting speelt overal.

‘De veredelaars hebben altijd weinig interesse gehad voor zilte aardappelrassen’, zegt bioloog Bas Bruning. Met zijn sociale onderneming The Salt Doctors werkt hij over de hele wereld aan zoutbestendige landbouw. Hij komt net terug van een project in Senegal. Hij nam daar bodemmonsters van verzilte landbouwgrond om die hier te analyseren. Dat de meeste aandacht in Nederland nog altijd uitgaat naar verzilting voorkomen, en niet naar de zilte teelt, begrijpt Bruning niet helemaal. ‘Er is best veel mogelijk na verzilting.’

Wel merkt hij dat bij de veredelaars de interesse langzaam begint te komen. ‘Het besef dat de verzilting niet helemaal is af te houden, is geland. Samen met HZPC, een grote veredelaar uit Metslawier, doen we nu bijvoorbeeld proeven in Egypte naar zouttolerante aardappelgewassen.’ Ook zijn er plannen om in Senegal hetzelfde te doen. Verzilting betekent dus niet per se einde oefening voor de akkerbouwers in de kustregio. Wel vergt ze opnieuw de flexibiliteit die het gebied gelukkig al eeuwen karakteriseert. Want wie naast zee woont, kan nooit achteroverleunen.

Of alle boeren hier op termijn daarom zoute gewassen verbouwen? Op de akkers bij het Lauwersmeer krabt Henk Westerhof zich nog eens achter de oren. ‘Ik vraag het me af. Ik zie de consument nog niet massaal stampot-lamsoor eten.’ Dan laat hij een stilte vallen en kijkt bedenkelijk. ‘Maar ja, ooit aten we ook geen aardappels.’ •



verwijderen, zodat het meer waterdoorlatende zand aan het oppervlak komt. Zo creëer je in een straal van driehonderd meter een zoete bodem, doordat het regenwater de bodem infiltreert en daar het zoute water omlaagdrukt.

De Jong won er de Archiprix mee, de prijs voor het beste masterproject van de architectuuropleidingen. Als ze de ontwerptekeningen tevoorschijn haalt, is te zien waarom. Om de ‘putten’ komt een erf, nauwelijks te onderscheiden van de oude boerenerven die voor de schaalvergroting in de landbouw om de zoveel honderd meter met hun puntdakjes uit het landschap staken.

De Jong scrollt door de slides, en houdt stil bij een dwarsdoorsnede van het ontwerp. Onder de bodem heeft ze een royale bel zoetwater getekend, maar ook bovengronds heeft ze van alles bedacht. Er staat een huisje met puntdak, niet bedoeld voor bewoning door mensen, maar door vogels en insecten. ‘Op die manier biedt het erf ook natuurlijke ongediertebestrijders.’ En de erven kunnen dienstdoen als bezoekersplekken voor fietsers en wandelaars in het gebied. ‘Er zitten natuurlijk complexiteiten aan’, zegt De Jong om de verwachtingen te temperen dat de erven overal een oplossing zouden zijn.

Dit is het laatste artikel van Tjessie Riemersma als De Waddencorrespondent. Historicus Sanne Meijer volgt hem op. Een samenwerking tussen de Waddenacademie en Noorderbreedte maakt deze rubriek mogelijk.

Op kaarten en satellietbeelden is de loop van de oude tramlijn nog vrij makkelijk te reconstrueren: vanuit Leeuwarden voert het spoor van het Dokkumer Lokaaltje naar het noorden, om bij Stiens geleidelijk in oostelijke richting af te buigen (Zie pagina 2-3). Het is hetzelfde spoor dat ik volgde tijdens het onderzoek voor mijn boek *De Friezen*. Ik nam de fiets en volgde zo goed en zo kwaad als dat ging de tramlijn van de Noord-Friesche Locaalspoorweg-Maatschappij, die rond 1900 was aangelegd en nog geen eeuw later definitief in onbruik raakte. In 1930 was mijn grootvader Roelof Rintjema in tegenovergestelde richting gereisd, met het Dokkumer Lokaaltje van zijn geboortestad Dokkum naar Leeuwarden, om daar op de trein naar het zuiden te stappen. In die crisisjaren kon hij, als jonge onderwijzer, alleen ver buiten zijn *heitelân* werk vinden. In een zoektocht naar zijn voorgelacht belandde ik bij de vroegste sporen van bewoning in de Friese kustregio.

Zee of land?

Makers van kaarten en atlasen doen ons graag geloven dat een kustlijn een vaststaand gegeven is. De strakke lijnen die ze tekenen, markeren een duidelijke scheiding tussen de zee enerzijds en de landmassa anderzijds. Iedereen die ooit aan het strand heeft gestaan, weet dat de realiteit er heel anders uitziet. Maar al te vaak is een kustlijn een brede strook die afwisselend tot het land of de zee behoort. Een dynamisch tussengebied waar eigen regels gelden, elke dag opnieuw aarzelend en twijfelend over de keuze tussen zee en land.

Op mijn fietstocht vond ik soms letterlijk een spoor – ten oosten van de Noorderbegraafplaats in Leeuwarden liggen nog bielzen en rails – terwijl op andere plekken de spoordijk was geëgaliseerd en weg geploegd in akkerland. Ter hoogte van Jelsum kwam ik bij het punt waar de dijk de autoweg N357 kruiste. Naar het westen strekte polderland zich uit, in het oosten zag ik het eeuwenoude kerkje van Jelsum staan, hoog op de terp.

Zolang er mensen bestaan, proberen ze de grillen van de zee te beteugelen. In het uitgestrekte kweldergebied aan de zuidelijke kust van de Noordzee wierpen vroege bewoners rechthoekige verhogingen op – archeologen spreken van ‘podia’ – waarop ze met hun vee de zomers doorbrachten. De eerste bewijzen dateren van vijfhonderd jaar voor het begin van onze jaartelling. Hun podia bouwden ze met de tijd uit tot terpen, of wierden. Later plempten ze huis-terpen aaneen tot flinke bulten waarop de woningen gegroepeerd stonden rond de dobbe, de drinkwaterpoel. Zo vormden zich de eerste dorpsgemeenschappen – niet voor niets is het woord ‘dorp’ ontstaan uit ‘terp’.

FRIES

Na de terpen volgden de dijken, nog voor het jaar 1000 legden de Friezen de eerste kleine polders aan. Niet alleen kaartenmakers probeerden de afbakening tussen land en zee vast te leggen, ook in het landschap kwamen vanaf die periode harde scheidslijnen te liggen. Geologen, ecologen en andere wetenschappers gebruiken de term Antropoceen om het tijdperk aan te duiden waarin menselijk handelen grote invloed heeft op de geologie en de ecosystemen van de aarde – we zitten er middenin. Over de vraag wanneer het Antropoceen precies een aanvang nam, bestaat discussie. Sommigen zien de Tweede Wereldoorlog als het vertrekpunt, anderen de Industriële Revolutie, maar ook de overgang van de tijden van jagers-verzamelaars naar een agrarische samenleving kan al de aanzet hebben gegeven. In het Waddengebied is de mens rond 1200 op grote schaal gaan ingrijpen in de leefomgeving, met verstrekkende gevolgen.

Laten we het jaar 1000 als ijkpunt nemen. Een cartograaf zou in die dagen de kustlijn tot diep in Friesland hebben doorgetrokken. De twee gouwen Westergo en Oostergo vormden in die dagen de kern van de Friese gebieden – ze besloegen ruwweg het westelijke en het oostelijke deel van de huidige provincie. Een zeearm die een flink eind landinwaarts reikte, scheidde de twee. Op de oostelijke oever van deze Middellzee lagen de drie terpen die later samen de stad Leeuwarden zouden vormen. Door stromingen en getijdenwerking was een kwelderwal ontstaan die vanaf dat punt naar het noorden voerde en aansluitend naar het oosten afboog. Die wal, een stevige en lang-gerekte strook van door de zee afgezet zand, vormde een natuurlijke begrenzing. Hij fungeerde als een soort zomerdijk, het kwelderland erachter overstroomde alleen nog incidenteel.

Nu voert de N357 over die oude kwelderwal. De spoordijk huppelt mee als een vrolijk kind, dan weer links, dan weer rechts van het autoverkeer, soms even verstopperij spelend. Behalve voormalige stations en halteplaatsen, vond ik langs de oude spoordijk verre voorouders die ooit leefden in dorpen als Stiens en Finkum. Al fietsend zag ik in de verte het vroegere kloosterterrein van Mariëngaarde. Het waren de monniken van Mariëngaarde die vanaf het einde van de twaalfde eeuw dat deel van Friesland bedijkten. Iets verder naar het oosten lag klooster Klaarkamp, vanwaaruit in dezelfde periode de ontginning van de uitgestrekte kweldergebieden ten noorden van Dokkum een

Niet voor niets is het woord ‘dorp’ ontstaan uit ‘terp’

aanvang nam. Dammen, spuisluizen en dijken zorgden voor een goede afwatering en transformeerden het kwelderland tot vruchtbare landbouwgrond. Het gebied aan de andere kant van de Lauwers namen de kloosterlingen van Aduard voor hun rekening. Ondertussen slibde de Middellzee steeds verder dicht, wat verdere inpoldering in die regio makkelijker maakte. De Oude Bildtdijk sloot in 1505 de zeearm definitief af. Door dijken verloren overal in het kustgebied de terpen hun oorspronkelijke functie. Op de plaats van de dobbe kwam in veel gevallen een kerk te staan. Langs het voormalige spoorlijntje zijn de terpen van Hallum, Marrum, Ferwerd en Blija mooie voorbeelden, en een eindje landinwaarts natuurlijk Hogebeintum – de hoogste terp in het hele Waddengebied.

Terwijl ik verder fietste en meer woonplaatsen van verre voorouders passeerde, zag ik links van mij de zeedijk uit de horizon oprijzen. Erachter liggen de landaanwinningswerken die de grens tussen land en zee verder naar het noorden hadden moeten opschuiven. Nadat echter de pogingen nog meer land aan de Waddenzee te onttrekken waren stilgelegd, bleef het aanslibbende land buitendijks liggen. Nu vormt het een prachtig natuurgebied.

Aan de voormalige spoordijk is een enkel station nog herkenbaar. Bij dat van Marrum-Westernijkerk staat zelfs een stoomtrein opgesteld. Voorbij Ternaard bogen de treinen af naar het zuiden. Daar is het tracé vrijwel helemaal verdwenen. Ten oosten ervan ligt Hantumhuizen. Even buiten het dorp staat de Rintjemastate, de boerderij waarvan de naam weerklinkt in de achternaam van mijn Friese grootvader. Zijn ouders, grootouders en overgrootouders stamden allemaal uit de omgeving van Dokkum. •

EEN REIS LANGS HET TRACÉ VAN DE INMIDDELS VERDWENEN TRAMLIJN TUSSEN LEEUWARDEN EN DOKKUM IS EEN REIS DOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE WADDENKUST. FLIP VAN DOORN FIETST DE ROUTE EN ZIET HOE HET LANDSCHAP ZICH LAAT LEZEN ALS EEN BOEK.

LIJNENSPEL

Vissers en andere zeelui
zijn vrijwel verdwenen
uit de haven van
Noordpolderzijl.
De toeristen die ervoor in
de plaats kwamen, kunnen
café 't Zielhoes zijn ziel
niet teruggeven.



In dat kleine café aan de kleinste haven



‘Het was hier altijd feest’,

vertelt Tessa Slager (39) aan de stamtafel van haar café 't Zielhoes. Haar ogen glinsteren als ze terugdenkt aan de geschiedenis van de zaak, die al vier decennia in de familie is. ‘Dan was er weer een of andere gek met een accordeon en begon iedereen luid te zingen, en konden wij weer niet slapen.’

Het serene, afgelegen Noordpolderzijk heeft officieel de kleinste zeehaven van Nederland. In de jaren negentig, toen Slager een tiener was, lag de haven vol met garnalen- en viskotters en schepen van de Bruine Vloot. De reuring die het havenvolk met zich meebracht, trok nieuwsgierige bezoekers vanuit de hele omgeving. ‘Mijn zussen en ik hingen hier altijd rond, hopend dat er leuke jongens van de boten kwamen.’

't Zielhoes, Gronings voor 'sluishuis', was het hart van deze haven. Toen de sluis in 1981 werd vervangen door een elektrisch gemaal, de dijk aan verhoging toe was en de sluiswachterswoning overbodig werd, kregen Slagers opa en oma het in handen. Binnen is er niet veel veranderd sinds die tijd: robuuste houten balken aan het plafond, een gietijzeren potkachel (die overigens op gas werkt) en Perzische tapijtjes op de tafels.

‘Toen de sluiswachter hier nog woonde, kon je vanaf de bovenverdieping het Wad zien liggen. Voor de vissers en schippers was het toen al een illegaal cafeetje’, vertelt Slager. En dat werd het alleen maar meer toen haar opa en oma het uitbaatten. ‘Alles wat op boten aankwam, zat hier. Ik wil dat het in die geest doorgaat.’ Maar wat is de geest van 't Zielhoes nu de visserij afneemt en het toerisme toeneemt?

Het café kwam in 1995 in handen van Slagers moeder Joke van Warners. Toen die in 2008 onverwacht overleed, kwam het op Slagers naam. Ze was 24 en werkte op Schiermonnikoog in de vishandel. Hoewel ze van een afstandje wel betrokken was bij het reilen en zeilen ervan hielden vier trouwe stamgasten de zaak draaiende. Ondertussen liepen er rechtszaken met de gemeente over de bestemming van het pand. De gemeente wilde het huurcontract opzeggen en 't Zielhoes moderniseren, met een camping en riante accommodatie voor toeristen. De stamgasten en Slager wilden het kleinschalig houden: een pretentieloze ontmoetingsplek, een bruin café zonder poeha.

't Zielhoes is uiteindelijk in handen van Slager gebleven. Op haar dertigste nam ze definitief het management over en stond ze weer in de keuken en achter de bar. ‘Ik voelde me nog zo'n broekie, ik had geen idee wat ik eigenlijk aan het doen was.’ Een ding wist ze wel: het moest blijven zoals het was.

Uitgestorven

Tegenwoordig slibt de getijdenhaven in Noordpolderzijk langzaam dicht. De vloed voert slib mee naar de vaargeul en dat maakt de aanmeerplaats moeilijk begaanbaar. In grotere havens, zoals die van Holwerd, varen de baggerboten van Rijkswaterstaat dag in dag uit om de geulen vrij te houden. Hier ligt de haven er uitgestorven bij, afgezien van een enkel bootje dat de plek soms nog wel weet te bereiken.

‘Het is niet meer die gezelligheid van toen’, zegt Slager. ‘Nu is er 's avonds bijna niemand.’

In plaats van schippers komen er nu toeristen. Er lopen fietsroutes en wandelroutes en dagjesmensen komen wandelen op de kwelder en genieten van de verlatenheid van Noordpolderzijk.

Ondertussen zoekt de gemeente Het Hogeland, waar Noordpolderzijk onder valt, een nieuwe beheerder van de camping in Noordpolderzijk. Een camping met camperplaatsen, trekkershutten en tentplaatsen. ‘Ik heb er gemengde gevoelens bij. Die trekkershutten zijn hier al een tijdje, maar het had van mij niet hoeven’, zegt Slager. Zij doet nu nog het beheer van de camping. ‘Ik hoop dat de nieuwe uitbater iemand wordt die hem ook in de oude sfeer wil laten.’

Het toenemende toerisme heeft voor haar iets bitterzoets. ‘We leven ervan, natuurlijk. Maar de sfeer is veranderd. Als het druk is en ik een bekende op het terras zie, maak ik altijd een praatje, maar dan beginnen andere gasten te sputteren. Mensen hebben minder geduld.’ Maar juist even de tijd nemen, aandacht voor elkaar hebben, is voor Slager de essentie van 't Zielhoes. ‘Sommigen komen al zo lang, sinds de tijd van mijn opa en oma. Het is een plek die mensen verbindt.’ •



God trekt zich stilletjes terug uit de kerken langs de Waddenkust. In Hornhuizen en Nes werd Hij deels vervangen door kunst, muziek en theater.



God
is
verdwenen.
De
kerk
leeft

Na de verbouwing van de Hornhuizer kerk in 1996 kwamen er al snel klachten uit het dorp. Die hadden niets te maken met de nieuwe bestemming als dorpshuis, die verrassend weinig rumoer opleverde. Maar de toren was citroengeel en dat hoorde niet. Inmiddels is de oorspronkelijke, okergele kleur in ere hersteld en wordt de kerk als dorpshuis volledig door de gemeenschap omarmd.

Functieverandering van leegstaande kerken is anno 2023 niets ongewoons. Sterker nog: bijna één op de vier Nederlandse kerken is herbestemd, en dat aantal groeit nog. We zoomen in op de succesvol vernieuwde kerken in Hornhuizen en Nes. Welke rol spelen ze aan de Waddenkust? Wat verliezen we als ze door oplopende onderhoudskosten die rol niet meer kunnen vervullen?

Theaterkerk Nes

De voormalige gereformeerde kerk van Nes is sinds 2018 een cultureel bolwerk. Hij moet de regio Noordoost-Friesland op de kaart zetten met niet-commerciële activiteiten, zoals theatervoorstellingen en exposities. ‘Ik vind dat er vooral vaak óver de regio wordt gesproken, maar niet zo vaak mét de regio’, zegt initiatiefnemer, directeur en programmeur Anke Bijlsma.

Bijlsma vindt dat we zuinig moeten zijn op de brede welvaart in het Noorden. Bovenal ziet zij de kerk, zoals die dat vanouds al was, ‘als een ontmoetingsplek. Een plek waar ontmoeting centraal staat en waar je als collectief iets kunt ondergaan.’

Na een voorstelling is er ruimte om met elkaar in gesprek te gaan, liefst onder het genot van een lokaal biertje. ‘Bij alle producten die we hier verkopen staan bordjes van hoeveel kilometer er afgelegd is voor dat product. Daarmee geef je ook weer die verbinding met de regio aan.’ Er komen veel mensen op de voorstellingen en exposities af. ‘Het doel is om vijftig procent van de bezoekers van buiten de regio en vijftig procent uit de regio zelf aan te trekken.’

Nu de koude periode achter ons ligt, loopt alles goed. Elke week staan er mooie dingen op het programma en kan de kerk zijn rol als ontmoetingsplek in het dorp vervullen. Maar afgelopen winter moest Bijlsma de deuren nagenoeg volledig sluiten. De energie- en gaslasten liepen namelijk op tot 1.650 euro per maand. Kerken zijn nu eenmaal slecht te isoleren en zeker met de hoge windkrachten aan de Waddenkust is er haast geen beginnen aan.

‘Op ieder evenement had ik geld moeten toeleggen. Dan schrik je wel.’ Bijlsma heeft de tentoonstelling die voor de wintermaanden gepland stond, doorgeschoven naar volgend jaar, in de hoop dat er tegen die tijd een oplossing is.

Van april tot en met oktober is het godshuis dagelijks open

Hornhuizen

Toen de religieuze gemeenschap van Hornhuizen in 1978 door teruglopende ledenaantallen de kerk moest afstaan, kwam die in handen van Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK). De stichting verbouwde en restaureerde de kerk in 1996, waarna die een dorpshuis werd.

Is er een lampje in de kerk toe aan vervanging, loopt het klokwerk stil of wil iemand een rondleiding krijgen, dan moet je Henk Fokkens hebben. Sinds hij in 2012 met pensioen is gegaan, kan hij meer tijd aan de kerk besteden. Hij is er nu de man van het praktische werk en zit met zijn vrouw Marga in de plaatselijke commissie van SOGK – hij als penningmeester, zij als secretaris.

Betrokkenheid bij de kerk is Fokkens met de paplepel ingegoten. Hij heeft altijd in Hornhuizen gewoond. Zijn vader was vrijwillig koster van de kerk. De vroegere boomgaard erachter is zelfs nog van zijn grootouders geweest. Nu is daar, vanwege toenemende belangstelling, een kerkhof van gemaakt, waar diezelfde grootouders begraven liggen. Begravenissen vinden nog steeds in de herbestemde kerk plaats, zowel religieuze als niet-religieuze. Ook zijn er jaarlijks bruiloften en andere familiefeesten, zo vierden Marga en Henk hier vorig jaar hun 35-jarig huwelijk.

De kerk is verder voor van alles en nog wat af te huren. Zo was hij onderdeel van de spooktocht vanuit Kloosterburen, ging de Tocht om de Noord er eens dwars doorheen en waren er vele optredens en exposities. De kerk is ingericht op multifunctionaliteit. ‘Als we weten wat het volgende evenement is, toveren we ’m weer om’, vertelt Henk Fokkens. Aan de verhuurgelden houdt de kerk een klein bedrag over, dat gaat naar het potje onderhoudskosten. Van april tot en met oktober is het godshuis dagelijks open. Alle voorbijgangers kunnen het vrijelijk ontdekken en de toren beklimmen. En dat zijn er ’s zomers nogal wat; tal van fiets- en wandelroutes voeren langs dit mooie plaatsje.

De donaties die mensen achterlaten – contant of via de QR-code die op een verkleurd A4’tje te vinden is – zijn de tweede belangrijke inkomstenbron. Die inkomsten zijn hard nodig, want hoewel het goed gaat met de kerk, is hij kwetsbaar. Er is geen grote reserve en de kosten van onderhoud kunnen snel oplopen. Dit jaar had de kerk gelukkig nog een vast contract voor de energie- en gaslasten, maar dat loopt volgend jaar af.

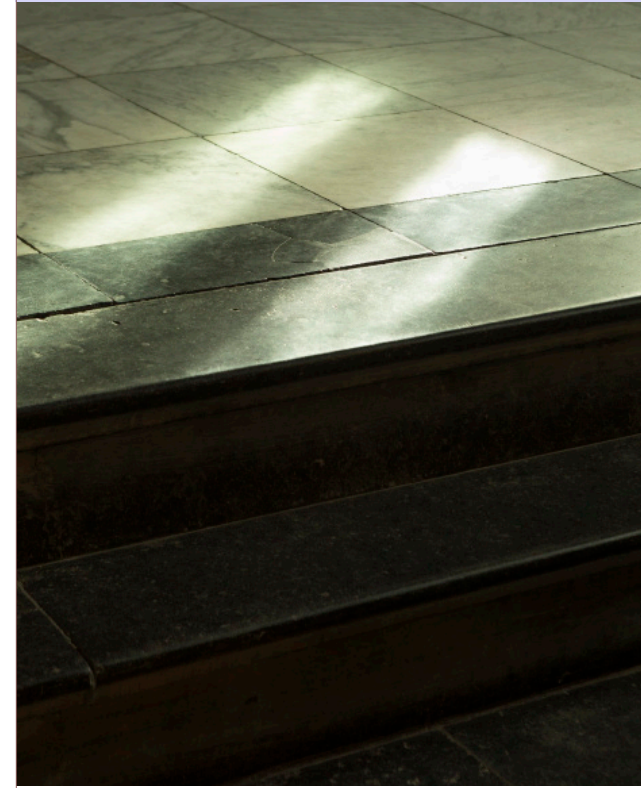
Aan promotie doet de kerk niet, de aanloop gaat vanzelf. Wel heeft hij geluk met een aantal samenwerkingspartijen vanuit het dorp. Zo zit pal er tegenover herberg en horecalocatie Wongema. Over en weer weten kerk en herberg elkaar te vinden.

‘Het is heilig’, zegt Henk Fokkens onderweg naar de kerk die op een paar honderd meter afstand van zijn huis staat. Toch valt de okergele, vijftiende-eeuwse toren meteen op.

Eenmaal bij de kerk aangekomen, zien we flinke butsen in de kerkdeur. Er is hard tegenaan gebeukt, waardoor het slot stuk is en er diepe krassen in de groene verflaag zitten. Zoiets moet niet te vaak gebeuren.

Fokkens gaat de kerk in, terwijl hij enthousiast vertelt over elk klein detail. Over de ‘graffiti’ die Franse soldaten achterlieten op de muur, de kloostermoppen, het uurwerk, de herenbanken, de negentien kerkbanken die boven de gewelven opgeslagen liggen omdat ze erfgoed zijn en dus het gebouw niet uit mogen en over het orgel. ‘In mijn kinderjaren was de muur achter het orgel wit.’ Tijdens de restauratie kwam een prachtige muurschildering tevoorschijn die hersteld werd en nu de show steelt.

Dan beklimmen we de toren. Als we eenmaal boven zijn, breekt de zon net door en hebben we langs alle windrichtingen mijlenver goed zicht. Fokkens wijst de drukbezochte picknickbanken rond de kerk aan, vertelt welke kerktorens bij welke omliggende dorpen horen. In de verte is Schiermonnikoog zelfs te zien. Weer beneden wijst hij waar zijn ouders en grootouders liggen. Of hij zelf ook te zijner tijd hier begraven wil worden? ‘Als het even kan wel.’ •



Tsjerkepaad Fryslân

Mede dankzij Tsjerkepaad Fryslân openen kerken van 1 juli tot en met 9 september de deuren voor publiek. Op zaterdagen van 13:30 tot 17:00 uur zijn 250 godshuizen dan vrij te bezoeken. Zoek een specifieke kerk op, of volg een wandel- of fietsroute, en vrijwilligers staan op je te wachten om je meer over de kerken te vertellen.

tsjerkepaad.nl

Korte ketens aan de kust



Vrijwel nergens ter wereld is de grond zo vruchtbaar als in de Waddenkuststreek. Waarom zouden de bewoners hun voedsel dan ergens anders vandaan halen?

Opeens waren alle preien in de Jumbo van Wommels even dik. Emma van der Most, basisschooljuf in het dorp en altijd in de weer met voeding, zag het direct. De preien gingen niet meer per kilo, maar per stuk. Daarom moesten ze vanaf dan even dik zijn. 'Ik heb Jumbo per mail gevraagd wat dat te betekenen had.' De juf lacht ondeugend aan haar grote, houten eettafel. 'Wat gebeurt er met de weggegooide preien?' 'Jumbo antwoordt altijd keurig', zegt Van der Most, waarmee maar duidelijk mag zijn dat dit niet de eerste keer is dat ze de supermarkt ter verantwoording roept. Over de kleine preien hoefde ze niet in te zitten, zei een woordvoerder. Die eindigen ergens in een pakje soep of groentemix voor nasi.

De eigenaardigheden van de supermarkt wennen nooit helemaal. 'Grote voedselketens functioneren niet', vindt de juf. De Nederlandse landbouw produceert grotendeels voor export, terwijl de winkels hier vol liggen met groenten uit het buitenland. 'We hebben een enorme voetafdruk. En mensen vergeten waar hun eten vandaan komt en hoe het groeit.' Toen ze haar kleinzoon meenam naar haar volkstuintje, een kleine wandeling verderop, schrok hij. 'Ze zijn helemaal vies', riep hij uit toen ze de aardappels rooiden.

Hoewel ze natuurlijk wel een keer paprika van de super halen, koken Van der Most en

haar man Harrie Strubbe zo veel mogelijk met voedsel uit de omgeving en eigen tuin, zonder pesticiden of antibiotica. 'Nu is het wel een lastige tijd', zegt Strubbe, predikant van de protestantse kerk in Deinum. 'De wintervoorraden zijn op, maar het voorjaar is er nog niet.'

Toch mogen ze niet klagen. Ze hebben kwark, vlees en een bonte verzameling 'vergeten groenten'. De twee trekken de voorraadkast open en leggen een aardpeer en een zakje schorseneer op tafel. 'Armemensen-asperges', zegt de predikant lachend. Zijn vrouw trekt een kookboek uit de kast en slaat dat open op een recept van schorseneer met brie en walnoot. Het echtpaar laat zien: ketens tussen boeren en consumenten kunnen korter. Dat heeft ook voor de landbouw voordelen. Toekomstbestendig boeren is werken met wat het weer en de bodem te bieden hebben. Langs de Waddenkust zou je anders horen te eten dan langs de Middellandse Zee. Maar opboksen tegen supermarkten waarin alles altijd beschikbaar is, is moeilijk. Als mensen weten waar hun eten vandaan komt en wie het verbouwt, wordt het makkelijker een eerlijke prijs te vragen. Strubbe en Van der Most zouden het goed vinden als meer mensen eten zoals zij, maar zien ook in dat niet iedereen evenveel zin en tijd heeft. Ze houden contact met boeren, kopen bij verschillende leveranciers en hebben een lijstje met kandidaten die ze nog willen bezoeken. 'Ik wil graag nog naar de Eemstuin in Uithuizermeeden', aldus Van der Most.

Vanavond eten de twee boekweittagliatelle met een saus van kwark uit IJlst en een handvol zelfgeplukte kruiden uit de omgeving: brandnetel, bloedzuring, speenkruid en daslook. De kastanjechampignons komen niet uit de buurt, maar voor nog meer groene kleur hebben ze via De Streekboer winterpostelein gekocht van Jochum de Boer uit Kimsverd. Die kwam met weinig omwegen bij hen in de keuken terecht.

De Streekboer

Tijdens de coronapandemie is het aantal initiatieven toegenomen die korte voedselketens makkelijker willen maken. De supermarkt was ineens een plek die je wilde mijden en de fragiliteit van internationale voedselketens kwam onder een vergrootglas te liggen.

Eén van de initiatieven die al bestond, is De Streekboer, een digitale supermarkt voor overwegend biologische producten uit het Noorden. Sandra Ronde behoorde zeven jaar geleden tot de oprichters. 'Ik vond dat de weg die voedsel aflegt, van boer naar bord, eerlijker, leuker en lokaler kon.'

Drie jaar terug is de hoeveelheid bestellingen aanzienlijk gegroeid. De kleine bestelbusjes waarmee het bedrijf ooit begon, werden vrachtwagens. Van der Most, lange tijd vrijwilliger, hield het voor gezien omdat haar rug de hoeveelheid kratten niet meer aankon. Inmiddels bestellen tweeduizend mensen wekelijks hun boodschappen bij De Streekboer. Daarmee helpen ze vijftig boerenbedrijven in hun bestaan.

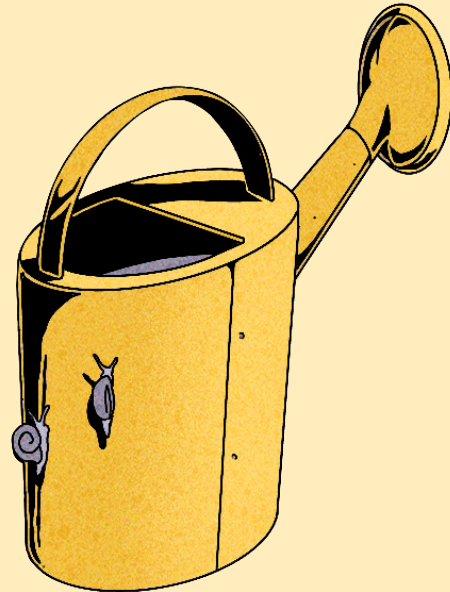
Onverwarmde kas

Warm, muisstil en klam. In de kas van Jochum de Boer staat de niet aflatende wind van de Waddenzee buitenspel en waan je je als bezoeker in een wellness-centrum. Zelf krijgt De Boer er niet bepaald een vakantiegevoel van. 'Het is allemaal handwerk.' Het type werk dat een onverwarmde kas zonder kunstverlichting met zich meebrengt, is één van de redenen dat er maar weinig van staan in Nederland. 'De meeste jonge boeren, ook biologische, verkiezen de trekker boven werken met de hand. Maar ook dat is hard werken.'

Toch doet De Boer het met liefde. 'In een theelepeltje gezonde aarde zit meer leven dan er mensen in New York wonen', zegt hij. 'Als je dat weet, ga je voorzichtig om met de bodem.' Hij loopt voor ons uit en zet met een lange haak een aantal sprinklerinstallaties uit. 'Paksoi, rode eikenbladsla, andijvie en winterpostelein', begint hij daarna op te sommen als we hem vragen wat hij verbouwt. In totaal heeft hij meer dan dertig verschillende groenten.

De Boer is in deze contreien de enige biologische glastuinder. Toen hij in 1995 de kassen van zijn vader overnam, was het bedrijf nog gangbaar, hoewel zijn vader al niet deed aan grof landbouwgeschut. 'De

'Armemensen-asperges', zegt de predikant lachend



buurman, ook tuinder, had altijd de nieuwste foefjes: steenwolmatten, gasketels. Mijn vader zag dat allemaal niet zitten, bovendien kon hij niet uitbreiden.' Ten oosten van de kas ligt een oude terp en mag niet gebouwd worden, aan de andere kant begint het erf van de burens al. Temidden van andere boeren die opschaalden en moderniseerden moest De Boer een manier vinden om zich te onderscheiden. En dus maakte hij de overstap naar een biologisch bedrijf. 'Het is veel mooier zonder bestrijdingsmiddelen en kunstmest. Toen ik die nog wel gebruikte, schaamde ik me. Eigenlijk wist ik wel dat ze slecht voor de bodem waren.'

De Boer levert tegenwoordig dichterbij dan vroeger. 'Bijna al mijn afnemers zitten in Noord-Nederland.' Het overgrote deel van zijn producten gaat nog altijd naar de biologische groothandels. Naast de kas staat

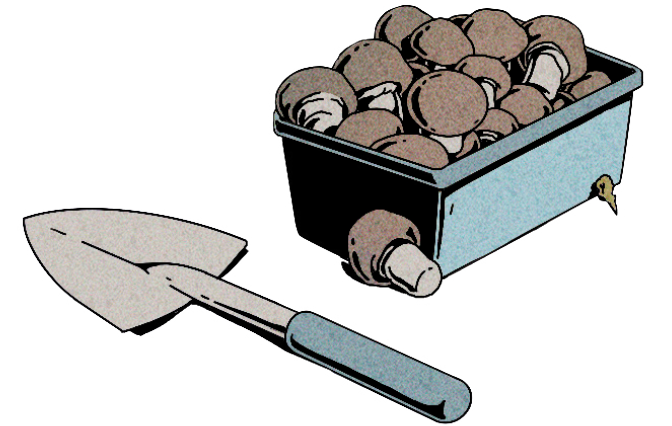
verder een klein winkeltje waar zo nu en dan iemand in verdwijnt en met de armen vol spinazie of raapstelen uit tevoorschijn komt. Met de vijftig andere leveranciers bevoorraadt De Boer ook De Streekboer. 'Het streven om mijn groenten in de nabije omgeving te vermarkten, leeft al zolang ik tuinder ben. De Streekboer helpt me daarbij enorm.' De groenten die daar besteld worden, gaan mee met de vrachtwagens van de groothandel. Een zevende van zijn opbrengst gaat ernaartoe.

Helemaal lokaal zijn de groenten van De Boer nog niet. Langs het looppad staat een krat met daarin nog een paar jonge plantjes paksoi, achtergebleven bij het inplanten. Hij zaait niet in, maar koopt zijn gewassen in als kleine scheuten bij een bedrijf in Houten. Het hoofdbestanddeel van die kluitjes is vervolgens van witveen uit Letland, Litouwen en Ierland en zwartveen uit Duitsland. 'Alles in het gebied houden is een droom, maar zover is het nog niet.' De Boer werkt samen met andere tuinders aan verandering onder de naam Vitale Friese Bodem. Ze maken zelf compost en proberen lokaal de scheutjes op te kweken. En vanuit dezelfde ambitie kijkt De Boer nu of hij op de plek van een oude kas een voedselbos voor het dorp kan aanleggen.

Kratjes in klompenhok

Bij het afhaalpunt in Wommels, een kwartiertje rijden van De Boer in Kimsverd, ligt de winterpostelein later die middag klaar. Het cadeau-winkeltje PS-Idee staat tjokvol met panfluiten, handgevlochten onderzetters, wierook en een handgemaakte, metalen aalscholver. 'De kratjes voor De Streekboer staan in het klompenhok', zegt eigenaar Petra van der Sluis. Het afhaalpunt beheert ze vrijwillig, maar ze krijgt er nieuwe klanten en korting bij De Streekboer voor terug. 'Gemiddeld komen er 25 klanten per week. Tot mijn grote trots ben ik groter dan afdeling Bolsward.'

Zo vol als de winkel vandaag is, was die zeven jaar geleden nooit. 'In het begin organiseerden we alleen boerenmarktjes', vertelt Sandra Ronde van De Streekboer. 'We wilden niets doen met transport, dus konden klanten hun bestelling ophalen bij marktkraampjes in de buurt. De boeren stonden er zelf met hun producten.' Daarmee wil ze de boeren nu niet meer belasten. 'We begonnen met vijftig klanten en vijftien boeren. Nu hebben we tweeduizend klanten en vijftig boeren.' Ronde ziet het bedrijf graag verder groeien: geen tweeduizend maar achtduizend klanten. Eind vorig jaar begon De Streekboer daarom een crowdfundingactie, die in vier maanden tijd 550 duizend euro heeft opgebracht. Dat geld gaat hij gebruiken voor marketing, betere koelboxen en meer afhaalpunten. Ronde: 'We zijn bijvoorbeeld nog niet actief in Delfzijl.'



Emma van der Most en Harrie Strubbe kijken met enige weemoed terug op de marktjes. 'Dan zag je even de boer die jouw winterpostelein verbouwd had', zegt de juf. 'Er is een spanningsveld tussen de economische haalbaarheid en het kort houden van de ketens', vult de predikant aan. Ze merken dat de groei van De Streekboer ten koste gaat van het directe contact met de boeren. En om aantrekkelijk te zijn voor een groter publiek, haalt het bedrijf bij uitzondering eten van verder.

Zo schippert De Streekboer tussen lokaal blijven en aantrekkelijk worden voor een breder publiek. Uiteindelijk moet hij wel groeien om rendabel te zijn en iets van tegenwicht te kunnen bieden aan de macht van de supermarkten. 'Dat is uiteindelijk wel wat we willen: dat alles een eerlijkere prijs krijgt', zegt Ronde. 'Natuurlijk kunnen wij niet opboksen tegen het marketingbudget van supermarkten, maar mensen hebben wel door dat ze bij ons echte, lokale producten krijgen die de biodiversiteit stimuleren.' •

Dynamische Waddendelta

De Waddenkust is misschien wel het meest onbekende kustlandschap van Nederland. Maar aan de ene kant van de dijk ligt natuur en erfgoed van wereldklasse, aan de andere kant een productielandschap van internationale betekenis. Toch is het kustgebied onlosmakelijk gekoppeld aan het Unesco Werelderfgoed Waddenzee. Vaste wal en zee vormen één watersysteem en zijn verbonden door de migratiepatronen van vissen en de uitwisseling van zoet en zout water.

De vraag is niet of maar hoe de Waddenkust de komende eeuw gaat veranderen. In het Waddengebied bepaalt de natuur de dynamiek. De mens probeert die te beheersen, vaargeulen in stand te houden voor de veerdiensten en de Waddenzeedijk te verhogen om de komende jaren de stijgende zeespiegel te keren. Maar in hoeverre heeft de mens de regie? Wat wij als samenleving vragen van de bodem en het water, houdt geen stand in de toekomst. Terwijl de zeespiegel stijgt, daalt de bodem van het kustlandschap. Er komen zoetwatertekorten aan die de Waddenkust extra hard raken omdat die aan het einde van Europese watersystemen ligt. Verzilting van het landschap ligt daarbij op de loer. Tot 1900 was alles in Nederland gericht op ontwateren, nu moeten we het landschap inrichten om het water weer vast te houden.

Dat vergt andere vormen van landinrichting, van landbouw en nieuwe typen waterkeringen, waarbij de vraag is welke vorm van landgebruik past bij dit watersysteem en deze bodem. Dat geldt ook voor toerisme. Het moet hier geen pretpark worden, maar een plek voor bezoekers die rust, ruimte en stilte willen. Agrotourisme hoort daarbij en biedt de landbouw een nieuw perspectief. Daaronder valt recreatie op het boerenerf en het inzetten van het lokale Waddenvoedsel voor toeristen. Op culinair gebied heeft het Waddengebied veel te bieden.

Hoe wordt de Waddenkust een toekomstbestendig kustlandschap? Om die vraag te beantwoorden faciliteert de Landschapstriënnale 2023 een manifestatie, die met name in september plaatsvindt. Er komen exposities, seminars, debatten, excursies, optredens en andere bijeenkomsten, gericht op verleden, heden en toekomst van de Nederlandse Waddenkust. [L]2023 heeft een programma voor zowel het brede publiek, professionals en beleidsmakers als voor de bewoners, ondernemers en jongeren uit het gebied.

Els van der Laan
Landschapsarchitect & directeur [L]2023
els@waddendelta.nl

Het programma

Een greep uit het programma: op vrijdag 1 september vindt de aftrap plaats in Lauwersoog, waarbij de donkerte van het Wad wordt ervaren. Visit Wadden presenteert samen met [L]2023 een reisdagboek vol belevingen in de negen iconische Waddenregio's. Er zijn vier Waddencafés waar jongeren in gesprek gaan over de hiernaast genoemde thema's. De Rijksuniversiteit Groningen en TU Delft organiseren een zomerschool voor ontwerpstudenten en er is een atelier voor toekomstdenken van het College van Rijksadviseurs. Op vrijdag 29 september is de officiële afsluiting met het Waddensymposium in Harlingen, dat de Waddenacademie samen met [L]2023 organiseert. Zaterdag 30 september is er een informele Waddenwandeling met 'wandelprofessor' Zef Hemel, toegespitst op de revitalisering van stad en land in Groningen en Fryslân.

De Landschapstriënnale vindt plaats in september. Zie: landschapstriennale.com en www.visitwadden.nl.

Nb

Sluit je aan bij Noorderbreedte

Word jij ook gedreven door liefde voor het Noorden? Met onafhankelijke journalistieke publicaties in tijdschrift Noorderbreedte inspireren we tot zorgvuldige omgang met onze leefomgeving. Tips en suggesties voor bijdragen kun je sturen naar redactie@noorderbreedte.nl

Stichting Noorderbreedte bestaat dankzij abonnees en donateurs. Abonneer je of doneer via noorderbreedte.nl. Abonnees ontvangen jaarlijks alle uitgaven van Noorderbreedte en toegang tot online premium content voor € 52,50

Bestuur

Willem Smink, voorzitter
 David Inden, penningmeester
 Alie Alserda, secretaris
 Sandra van Assen en Hendrik Oosterveld
stichting@noorderbreedte.nl

Zakelijke leiding

Erik Moesker
erik@noorderbreedte.nl

Kantoor en adres

Akkerstraat 99A, 9717 KZ Groningen

Los nummer kopen? Verhuis je of heb je andere ledenzaken te melden? Je kunt daarvoor terecht op noorderbreedte.nl onder 'tijdschrift' en de subtitel 'mijn abonnement'. Of ga naar aboland.nl of bel 0251-257924 om contact op te nemen met onze abonneeservice, Abonnementenland.

De volgende Noorderbreedte verschijnt op 28 september 2023

noorderbreedte.nl
 ISSN 0166-4948

Hoofdredactie

Tjesse Riemersma (waarnemend)

Eindredactie

Maarten Meester

Webredacteur

Yara Meilink

Redactie

Dorine van den Beukel, Kim van Dam, Robin Kramer, Merel Melief, Mans Schepers, Mark Sekuur, Leonie Wendker en Freya Zandstra

Medewerkers

Ineke Aarens, Ina Bos, Flip van Doorn, Anne van Huffelen, Sisi van Halsema, Bente van Leeuwen, Ankie Lok, Sanne Meijer, Bert Nijmeijer, Meindert Schroor en Herman Vogt

Beeldredacteur

Reyer Boxem

Beeld

Heleen Haijtema. Micha Huigen, Marieke Kijk in de Vegte en Cris Toala Olivares

Grafisch ontwerp

Shootmedia

Landschapstriënnale 2023

Els van der Laan en Jelger de Boer

Font

Agipo, fugue – radimpesko.com

Lithografie en druk

Drukkerij Raddraaier, Amsterdam

Deze uitgave kwam tot stand met een bijdrage van de Landschapstriënnale 2023

[L] 20
 23
 DYNAMISCHE
 WADDENDelta
 landschapstriënnale

NOORDER



BREEDTE